

dien schat weder zou ontnemen. En onder deze helden stonden de gereformeerden aan de spits.

Het is te betreuren dat De Groot, in zoo menig opzicht het slachtoffer van gereformeerde buitensporigheden en daarom bijzonder op hen gebeten, geen onderscheid heeft weten te maken tusschen de onschatbare waarde van het gereformeerde beginsel en de gereformeerde kerk, ook voor de overheid, en tusschen vele zoogenaamde gereformeerden, die geesteskinderen van Calvijn heetten, maar het niet waren. Dientengevolge is hij gekomen tot de verdediging van eene staatsalmacht in de kerk, die ware zij tot stand gekomen, de levensader aan de kerk zou hebben afgesneden. De ééne, nationale kerk zou zich opgelost hebben in allerlei provinciale kerken, elk bestuurd door hare provinciale overheid. Van algemeene kerkelijke vergaderingen zou zoo goed als niets meer gekomen zijn. Die provinciale kerkjes zouden alle zijn gebonden in een keurslijf van overheidsvoorschriften. Het recht der overheid om leeraren te benoemen zou in de practijk hierop zijn neergekomen, dat zij bepaalde wat de goddelijke waarheid is, die in de kerken moet worden gepredikt. Zijn provinciale staatskerk zou de ontbinding der gereformeerde kerk zijn geweest.

Doch hoe dit zij, duidelijk is dat Wtenboogaerdt, van Oldenbarneveld en De Groot een theoretischen grondslag hebben pogen te geven aan de practijk van de staten van Holland. Eerstgenoemde nam hierbij het theologisch, de anderen namen het staatsrechtelijk deel voor hunne rekening. De kerk heeft zich daartegen krachtig verweerd, omdat zij begreep, dat zij, door de toepassing van dit stelsel als kerk vernietigd werd. En dank zij de hulp van Maurits heeft zij de verwezenlijking der theorieën van genoemde mannen verijdeld, al bleef zij in meer dan één opzicht dienaarssse van de overheid.

HOOFDSTUK XVI.

Nieuwe strijdschriften over het gezag der overheid in kerkelijke zaken.

Gedurende geheel de 17e eeuw duurde de strijd in geschriften over het gezag der overheid in kerkelijke zaken voort. Het merkwaardig verschijnsel deed zich hierbij voor, dat herhaaldelijk van verschil tusschen contra-remonstranten ten aanzien van dit vraagstuk bleek. Niet allen toch wenschten dat gezag in die mate beperkt te zien als de meesten onder de toonaangevende gereformeerden. Ook zij meenden daarbij den Bijbel aan hunne zijde te hebben en zich op verschillende getuigen te kunnen beroepen. Hunne richting is als een middenstandpunt tusschen de tegenover elkander staande uitersten te karakteriseeren.

De woordvoerder hiervan is Prof. Nicolaas Vedelius, de eerste van de theologische professoren aan de doorluchtige school te Deventer. Hij werd aldaar, na onderteekening van de formulieren van

eenigheid, den 18^{en} Augustus 1630 onder de hoogleeraren opgenomen. Spoedig verwierf hij zich een naam door zijne heftige bestrijding van de remonstranten. Zelfs Voetius achtte het een voorrecht zijn aandeel te hebben gehad in de bezorging van de hollandsche uitgave van Vedelius' anti-remonstrantsch geschrift „de arcanis arminiasmi libri duo seu quaestio quaenam sit religio et fides theologorum Remonstrantium, ex eorum confessione et apologia”. Zooals op de synode te Brielle in 1633 bleek, achtten de gereformeerden hem hoog van wege den steun, dien hij hun bewees bij de verdediging van de zuivere leer. Van den beschermeling van Rivetus, den eersten en invloedrijksten van de leidsche patres orthodoxiae liet zich trouwens bezwaarlijk iets anders verwachten.

En toch zijn steunpilaren der gereformeerde belijdenis als Revius en Trigland tegen dezen deventerschen hoogleeraar, naar aanleiding van zijne gevoelens in zake de macht van de overheid in kerkelijke aangelegenheden, opgetreden en hebben zij hem scherp zijne remonstrantsche inzichten op dit punt verweten, terwijl Vedelius van zijn kant, en daarbij gesteund door Rivetus, in de vaste overtuiging verkeerde dat hij ten aanzien van deze kwestie geheel stond op zuiver gereformeerden bodem. In zooverre hebben wij hier te doen met een in tweevoudig opzicht merkwaardigen strijd.

De aanloop daartoe werd gevormd door de behandeling van twaalf Quaestiones door Vedelius als hoogleeraar, waarbij hij breedvoerig zijn gevoelen kenbaar maakte met betrekking tot het overheidsgezag in kerkelijke zaken. Zoowel de deventersche kerkeraad als de deventersche magistraat mengde zich in het rumoer dat daardoor onder zijne hoorders was ontstaan. De eerste benoemde eene commissie van onderzoek; de laatste verbood de openbaarmaking van Vedelius' stellingen over dit punt. Trigland, door tegenstanders van Vedelius op de hoogte gesteld, wierp zich in den strijd. Laatstgenoemde, door een en ander verbitterd, keurt niet alleen scherp Trigland's houding af, maar stort vooral zijn gal uit over de deventersche predikanten. Dezen, op hunne beurt verontwaardigd, zetten kerkeraad en magistraat tegen Vedelius op. Zij bereiken daarmede het resultaat dat de magistraat zoowel aan Vedelius de verdediging van bedoelde stellingen als de uitgave daarvan verbiedt, en dat de kerkeraad hem, op grond van zijne belasting der predikanten, het avondmaal ontzegt, waartoe hij eerst weder wordt toegelaten, als hij verklaard heeft dat de deventersche predikanten geheel zuiver in de leer zijn. Zoo rust voor een oogenblik de strijd, om later in andere vormen door dezelfde personen te worden voortgezet.

Vedelius verhuist in 1639 als hoogleeraar naar Franeker. Dàar, in vrije lucht ademende, kan hij niet nalaten het geschrift uit te geven, welks verschijning de deventersche magistraat destijds was tegengegaan. De titel, die toen luidde: „Disputatio theologica de magistratu adversus Bellarmini librum de Laicis”, wordt nu veranderd in: „De episcopatu Constantini Magni seu de potestate Magi-

stratum Reformatorum circa res Ecclesiasticas Dissertatio Repetita cum responsione ad Interrogata quaedam", Franckerae, apud Idzardum Alberti, Typograph 1642. Later nog eens in 1661 uitgegeven te Delft. Hij is bij het schrijven van dit boek zoozeer overtuigd geweest geene nieuwe leer, maar de oude beproefde leer der hervormde kerk, zooals zij althans tot 1638, het jaar waarin hij zijne Quaestiones te Deventer behandelde, in zwang was, te hebben verdedigd, dat hij uitdrukkelijk ieder, die wat hij voordraagt beschouwt als eene nieuwigheid of als onrechtmatig tegenover bisschoppen en herders of overdreven tegenover koningen, prinsen en overheden, of als oproerigheid of als dwaling, toevoegt, dat deze hetzelfde vonnis kan strijken over de geheele hervormde kerk. Ja, zoo iemand is zelf een onbeschaamd, oproerig en boosaardig mensch.

Wij verkrijgen uit de geheele voorrede voor dit geschrift den indruk, alsof het vuur van den strijd lust, te lang ingehouden, thans te feller losbrandt.

Het werkje bestaat in hoofdzaak uit dertien vragen en antwoorden en geeft een helder inzicht in Vedelius' gevoelens.

In tegenstelling met de roomsche leer, door Bellarminus bepleit, dat de overheid geen andere macht in kerkelijke zaken heeft dan om de kerk te beschermen en hare vonnissen uit te voeren, voert Vedelius een krachtig pleidooi voor eene breedere en hoogere opvatting van de taak der overheid tegenover de kerk. Op roomsch standpunt wordt de overheid vernederd „tot Slaven ja Diefleyers en Beulen der Bisschoppen oft Kerkendienaren". De hervormde kerk kent haar in kerkelijke zaken eene volkomen zelfstandige roeping toe.

Zij moet namelijk niet maar beschermen en verdedigen hetgeen haar door de dienaars der kerk wordt geboden, maar dient uit zichzelf zorg voor den waren godsdienst te dragen, zoodat „ze gepleegt werde, daar zij noch niet is, bewaard daar zij is, verdedigd daar zij bedorven werd, hersteld daar ze vervalst, en dit alles volgens het voorschrift van Gods Woord". Als bewijzen worden daarvoor aangevoerd: Deut. 17, 18, 19, 20; 2 Kon. 18:6; Rom. 13:4 en 1 Tim. 2:2, benevens de voorbeelden der vrome koningen en prinsen onder het Oude Verbond, wier voetstappen door godvreezende keizers werden en door alle rechtzinnige koningen, prinsen en overheden heden ten dage worden gedrukt. Omgekeerd toont Vedelius uit den slechten toestand van de israëlietische kerk in het richterentijdvak en dien van de christelijke kerk onder het pausdom aan, hoe schadelijk het voor den waren godsdienst is, als de overheid deze roeping verzaakt. Zelfs de heidenen hebben om die reden hunnen koningen de zorg voor den godsdienst aanbevolen. De overheid bezit derhalve eene koninklijke oppermacht „nopende de zorg voor den Godsdienst".

En deze strekt zich uit tot al de deelen van het ambt der kerkdienaren, zoodat zij er voor waakt dat de herders en leeraars zuiver in de leer zijn, vaderlijk in het berispen, trouw in het bedienen der

sacramenten volgens Gods Woord. Al doet zij natuurlijk dit kerkelijk werk niet zelf, zoo moet zij toch zorgen dat de voorgangers dit alles behoorlijk verrichten. Vedelius neemt dan ook met ingenomenheid het woord van Constantijn den groote tot de bisschoppen over : „Gijlieden zijt bisschoppen *binnen*, ik *buiten* de kerk.” Hij gaat zelfs zoover, dat hij het recht der herders om anderen te beroepen, om hunne medearbeiders te vermanen, in de synoden een oordeel te vellen, een kerkelijke order vast te stellen, in kerkelijke vergaderingen voor te zitten en dienaren af te zetten, ook aan de overheid met de kerkedienaren samen toekent.

Hoe hij dit laatste bedoelt, blijkt uit zijne nadere uiteenzetting. Hij juicht de gewoonte van de kerk te Genève toe om, voordat zij tot de beroeping van een nieuwen predikant overging, daartoe verlof van de overheid te vragen, en zoo zij dit laatste niet kreeg, de beroeping uit te stellen of geheel achterwege te laten, of, indien het verlof wél werd verleend, aan de overheid den man harer keuze voor te stellen en in geval deze niet naar haren zin was, haar een ander voor te dragen. Zulk recht van beroeping heeft zoowel de lage als de hooge overheid. Bovendien moeten zij, als voedstervaders der kerk, en beschermers van de instellingen des Heeren, er zelf, of door haregemachtigden, zorg voor dragen, dat kerkelijke personen, onder haar toezicht, op wettige wijze worden verkozen. Eveneens dat zij, eenmaal als herders en leeraars werkzaam, hunne geestelijke macht niet misbruiken.

Het recht der overheid in zake beroeping wordt gestaafd ten eerste door het feit dat zij in haar persoon lid der kerk is en het recht van beroeping, dat de geheele gemeente toekomt, dus ook haar ten deel valt, en ten andere door het feit, dat zij het hoofd van het volk is. Voorts komt dat recht der overheid nog toe, als bewaardster van het vierde gebod. Als zoodanig is haar de heiliging van den sabbath en bijgevolg dus de zorg over den godsdienst aanbevolen. Met instemming haalt Vedelius dan ook het woord der leidsche professoren aan „dat de overheid, als bewaarster van het vierde gebod, zorge moet dragen dat er bequame mannen door den kerkenraad, voornamentlijk met hare, ook des geheelen kerks toe en mede stemminge, wettelijk tot den kerkendienst beroepen werden.”

Het ligt in den aard der zaak dat waar de zorg van de overheid over den godsdienst aldus wordt opgevat, ook het oordeel over den godsdienst of het geloof of kerkelijke zaken door Vedelius aan haar wordt toegekend. Hij onderscheidt hierbij drieërlei oordeel. Ten eerste het oordeel des onderscheids, hetwelk allen menschen en dus bij gevolg, ja vooral de overheid toebehoort „en dat altijd, bijzonderlijk vóór, in en na een Synode”. Ten tweede het oordeel in den zin van eene beslissing, die in de synode zoowel aan de overheid als aan de leeraars toekomt. En ten derde het oordeel in de beteekenis van uitvoering van het genomen besluit, welke na de synode ook bij de overheid behoort „zoodat het haar plicht zij door openbare vonnissen

't gevoelen der kerkelijken niet alleen uit te werken, maar ook eerst en vooral dat van de Overheid zelfs, als zijnde het edelste Lid en bestuurdster van 't heele Synode''.

Waar de overheid zulk een belangrijk aandeel heeft in de voordeelen der synoden, verwondert het ons niet dat haar ook een gewichtige stem in het bijeenroepen en het besturen dier synoden wordt gegeven. Zij moet niet door de kerkelijke mannen tot de synode worden opgeroepen, maar omgekeerd moeten deze door haar opgeroepen worden of moet hun door haar op hun verzoek een synode worden toegestaan. En zelfs wanneer de kerken hare gemachtigden benoemd hebben, moeten zij dezen aan de overheid opgeven, terwijl zij dan het recht heeft die keuze goed of af te keuren. Ook kan zij in buitengewone omstandigheden, voornamelijk als de kerken zeer beroerd zijn of hervormd moeten worden, personen b.v. predikanten noemen, die zij wil dat de synode bijwonen. Bij den aanvang der synoden mogen hare gemachtigden, al of niet vergezeld door geleerde en in goddelijke zaken geoefende mannen om hun advies te geven, verschijnen om de uitwendige orde te doen bewaren. Met het oog daarop komt aan de overheid in de synode „de voorsittinge” toe, „zoodat gelijk eenen verkoren dienenden Dienaar der Kerke vooraan zit, omdat hij een Dienaar is, ook d'Overheid als een Prinse volgens haar Recht en als alleropperste voor moet zitten”. En dit kan niet anders dan aan de vergaderden de waarborg schenken dat alles „godvruchtig, betamentlijk, deftig, gerust en ordentlijk” zal geschieden.

Verder betoogt Vedelius dat de overheid omtrent kerkelijke zaken eene gebiedende en omtrent kerkedienaren eene dwingende macht heeft. Zij moet de predikanten vermanen hun plicht te doen, ja hen dit gebieden en, als zij hierin falen, hen dwingen om hun ambt behoorlijk, vlijtig en getrouw waar te nemen en zich van alle booze en ergerlijke daden te onthouden. Storen de predikanten zich hieraan niet, zoo kan zij hen, naar den aard van hunne verkeerdheden, burgerlijk straffen en hunne schorsing of afzetting uitlokken of bevelen. Vooral geldt dit predikanten, die het volk tegen de overheid trachten op te zetten of haar smaden of belasteren (2 Petr. 2 : 10 ; Jud. vs. 8). Eene wijze overheid zal, wanneer het ketterijen geldt, hierbij den kerkelijken weg bewandelen, dat wil zeggen, overleg plegen met hen, die het recht der verkiezing van den predikant hebben gehad. Anders staat echter de zaak, wanneer het openbare stoornis van de gemeene rust geldt. Dan kan de afzetting veilig geschieden zonder voorafgaand oordeel der kerk.

Uitvoerig wordt daarop de vraag behandeld of de overheid zorg moet dragen dat kerkedienaren de kerkelijke tucht niet misbruiken en iemand ongelijk doen. Vedelius beantwoordt die vraag bevestigend. Gelijk het 't ambt der overheid is te zorgen dat de kerkelijke tucht, door Christus ingesteld, bewaard worde, zoo moet zij ook toezien dat zij door de predikanten in de consistories of elders op de

rechte wijze worde uitgeoefend en dat er op dit gebied geene misbruiken insluipen noch iemand in zijne bediening worde verongelykt. Geschiedt dit laatste, dan mag de verongelykte zich bij de overheid beklagen „als een bewaarster en beschermster der uiterlyke kerkenorde, van Christus ingesteld”, en is deze gerechtigd den klager te helpen.

Vedelius is echter zoo voorzichtig uitdrukkelijk hierbij te voegen, dat dit zich beklagen bij de overheid niet het karakter draagt van een beroep op de overheid als hooger rechter, maar dat men zich tot haar richt „als een Bewaarster en Beschermster van beide Tafelen des Wets”. Van het vonnis der sleutelmacht is namelijk geen beroep op de overheid mogelijk, omdat de kerkelyke tucht niet in haar naam wordt uitgeoefend, maar uit naam van Christus, die ze heeft ingesteld en die haar onmiddellijk aan de kerk heeft toevertrouwd. Doch onder dit voorbehoud verdedigt hij met kracht het recht der overheidszorg in dezen. Hij beroept zich in navolging van Walaeus op den vorst van Juda, die Jeremia uit de handen der priesters bevrijdde (Jer. 26 : 16) en in navolging van Sibbrandus op Paulus, die zeide dat hij voor de vierschaar des keizers behoorde geoordeeld te worden (Hand. 25 · 6). Ook beroept hij zich op het voorbeeld van vele goede keizers en op de geschriften van kerkvaders en hervormers, om ten slotte de conclusie vast te stellen dat de overheid zelf geen kerkelyke tucht kan oefenen en dat men zich dus ook niet op haar in zake de sleutelmacht mag beroepen, doch dat de overheid wél degelyk moet zorgen voor de bewaring van de uitwendige orde in zake de kerkelyke tucht „opdat dezelve recht en zonder misbruik geoeffent werde”. En dit laatste kan dan door de overheid onmiddellijk geschieden, indien iemand duidelyk ongelijk is geschied. Is het echter niet zoo duidelyk aan wiens zijde het gelijk of ongelijk is, zooals in geloofszaken gewoonlyk het geval is, dan moet de overheid zorgen dat de zaak door eene grootere kerkelyke vergadering of wettige synode beslist worde, gelijk de vrome keizers volgens Gods Woord in de oude kerk hebben gedaan en de hervormde leeraars altijd tegenover den pauselyken ban geeischt hebben.

Ook verdedigt Vedelius het recht der overheid om kerkelyke wetten te maken zoowel met het oog op kerkelyke personen als omtrent kerkelyke zaken, mits zij niet strijden tegen Gods Woord. Zij doet dit niet alleen als dienaar van Gods, maar ook, ten aanzien van de menschen, krachtens hare eigene heerschappij en dwingende tydelijke macht. Dientengevolge is men verplicht haar in dezen gehoorzaam te zijn. Deze kerkelyke wetten hebben dan betrekking op datgene waaroemtrent geen uitdrukkelijk gebod in Gods Woord is te vinden „te weten van eenige maniere van doen in haar zelven niet onderscheidelyk zijnde ofte die dingen, die tot de uiterlyke orde der kerk behoorren”. Op de vraag of de overheid de macht om dergelyke wetten te maken ook kan uitoefenen zonder overleg met de kerk, antwoordt Vedelius, dat de overheid in dezen terecht advies vraagt van

voorzichtige, godvruchtige en ervaren kerkleeraars en hij er ook niet tegen is, dat zij de geheele kerk of het consistorie om raad vraagt, ja dat zelfs goed acht „mits men niet meene dat zij daarom de kerke als een hooger macht onderworpen is”. De overheid oefent die macht uit als bewaarster van de beide tafelen der wet, gewapend met het wereldlijk zwaard en alzoo als bestuurderes van de uitwendige orde in de kerk. Echter moet zij steeds daarbij gedenken dat het haar niet geoorloofd is de macht en vrijheid te schenden, die Christus aan zijne kerk ook in dit opzicht heeft gegeven. Wanneer de kerk b.v. eene wet maakt, die met Gods Woord niet strijdt en nuttig, godvruchtig, voorzichtig, ja noodzakelijk is naar bevind van tijd en zaken, moet de overheid die met hare macht bekrachtigen.

Aan den anderen kant hebben echter de kerkelijken zelf geene macht om eigenlijk gezegde wetten te maken. „Bestellingen” en „instellingen” kunnen zij maken, maar deze verkrijgen alleen kracht van wet door de overheid. Uiterlijke dwingende macht komt alleen aan haar en niet aan de dienaars der kerk toe. Echter moet zoowel de overheid als de kerk bedenken dat niemand in kerkelijke zaken eene *onbepaalde* macht heeft, zoodat hij naar welgevallen omtrent den godsdienst en kerkelijke zaken zou kunnen beschikken. Beiden moeten steeds bedenken dat zij dienaren Gods zijn, die alleen hebben te handelen naar Zijn wil en bevelen, zooals deze in Zijn Woord zijn uitgedrukt.

Maar grooten nadruk legt Vedelius er op, dat de overheid in kerkelijke zaken niet aan de kerkedienaren is onderworpen. Met ingenomenheid haalt hij het woord van Junius aan: „Eenen Koning is Gode onderworpen, omdat er geen macht is als van God: Maar hij en is Zijnen Bode niet onderworpen, alhoewel hij den Bode hoord om des genen wille, die hem gezonden heeft”. Van eene burgerlijke gehoorzaamheid is dus bij de overheid met het oog op kerkelijke vergaderingen geen sprake, maar wèl en uitsluitend van eene godsdienstige „ziende op God”. Aan Hem of aan Zijn Woord is ieder, ook de hoogste Overheid, onderworpen. Maar dit sluit allerminst in onderworpenheid aan de kerkedienaren „die geen eigen gebied hebben, maar alleen en eigenlijk gezeit eenen waartachtigen dienst, waardoor zij de heerschappij en 't gebied van een ander, namentlijk Christus, en Zijn woord verkondigen en boodschappen”.

Omgekeerd verdedigt Vedelius met kracht de onderworpenheid der kerkedienaars aan de overheid. En dat niet alleen als menschen en burgers, maar ook in hunne bediening, bijaldien zij kwalijk leeren of de sacramenten niet wel bedienen, en verder in al datgene wat koningen, volgens Gods wil, in zake de kerkelijke orde, het recht hebben te doen. Daarin gingen de priesters en levieten onder Israël voor, waar zij zich onderwierpen aan de orde, die David ingesteld, Salomo bevestigd en Hizkia en Jozia weder in eere gebracht hadden. En dit deden zij terecht, omdat aan godvreezende

koningen, prinsen en overheden in de kerk een oppermacht door God is gegeven. Echter voegt Vedelius daaraan uitdrukkelijk toe, dat die onderworpenheid van de predikanten aan de overheid niet hun ambt zelf betreft, maar „voor zo veel des zelfs oeffeninge bestuurt, d' uiterlijke orde en omstandigheden moeten waargenomen werden". Hij bestrijdt dan ook uitdrukkelijk de leer der arminianen, dat de predikanten van de overheid afhangen, gelijk gezanten van hunne zenders en wil hen alleen aan de overheid onderworpen zien, voor zoover het hun beroeping, hun kerkbestuur en de uitoefening der kerkelijke tucht betreft.

Aan het slot van zijn geschrift stelt hij het onderscheid in het licht tusschen Gods algemeene rijk, dat Hij, als Schepper en Bewaarder, over de geheele wereld in en onder de menschen heeft, welke Hij door Zijne wet gebiedt en door Zijne onbepaalde macht regeert, en tusschen Gods bijzondere rijk, het rijk der genade, waartoe de geloovigen behooren en waarin Hij Zijnen Zoon als Koning heeft gesteld. In dat eerste algemeene rijk is de overheid door Hem als Zijne stadhouderesse gesteld. Allen, geloovigen en ongeloovigen, moeten aan haar als zoodanig gehoorzaam zijn. En haar komt in die hoedanigheid het recht toe de beide tafelen der wet met haar dwingende macht te beschermen en de gehoorzaamheid aan de goddelijke wet te bevorderen. Zij kan daarbij den uitwendigen mensch dwingen.

In het rijk van Christus, het rijk der genade, namelijk de kerk, heeft de Heer herders en opzieners aangesteld, door wier toedoen hij dit rijk opricht, voortzet en op geestelijke wijze regeert. De plicht der predikanten is de menschen er toe te dringen uit het rijk der duisternis over te gaan in het rijk des lichts, en allen, die dit deden, door haar sleutelmacht onder behoorlijke gehoorzaamheid te houden en met wijsheid te regeeren, doch de weerspannigen uit te sluiten. En omgekeerd zijn zij, die tot de kerk behooren, verplicht die macht der predikanten te erkennen en zich daaraan te onderwerpen en „hoedanige macht zij ook hebben in 't algemeene Rijk, 't zij wat voor gaven zij in 't zelve bezitten, dezelve tot vordering en bescherming van dat Geestelijk Rijk, door ware kennis deszelfs, aan te leggen". De slotsom nu luidt : In dat algemeene Rijk is het de plicht der overheid met hare dwingende macht de beide tafelen der wet te bewaren en te beschermen, dat is hare onderdanen te leiden tot gehoorzaamheid aan de goddelijke wet, en voorts den uitwendigen mensch in te toomen en eenigermate tot orde te dwingen. En in het bijzondere Rijk, de kerk, is het de plicht der overheid, als lid dier kerk, haar macht, die zij in het algemeene rijk bezit, aan te wenden tot versterking en bescherming van dat bijzondere rijk.

Ziethier den inhoud van Vedelius' geschrift. Om nog sterker testaan tegenover de gereformeerden, wier tegenspraak hij reeds in 1638, toen de uitgave niet doorging, had verwacht, had hij destijds zijn

manuscript gezonden aan de hoogleeraren Rivetus te Leiden en Maccovius te Franeker, hopende op hunne instemming. Hierin had hij zich niet bedrogen. Zijn vroegere beschermheer Rivetus verloochende ook nu zijne vriendschap niet. En met een hooggestemd gevoel zal hij vóór zijn werk het getuigenis van den gevierden leidschen hoogleeraar hebben laten afdrukken, waarbij deze verklaart niets in de dertien vragen en antwoorden te hebben gevonden, dat met de leer der hervormde kerken, volgens Gods Woord, strijdt, en Vedelius de eer geeft tegen roomschen en andere vijanden van de oppermacht der overheid, de waarheid te hebben verdedigd, zonder uit het oog te hebben verloren, wat den dienaren des woord en den regeerders der kerk, naar de H. Schrift en de kerkleer, die daarop rust, toekomt. Eenzelfde getuigenis gaf Maccovius in korter bewoordingen.

Echter hebben noch de goedkeuring dezer voorvechters van de zuivere leer, noch de goede reuk, waarin Vedelius, als bestrijder der remonstranten stond, de verwachting verwezenlijkt, die Rivetus aan het slot van zijn schrijven had geuit, dat namelijk geen rechtzinnig man met Vedelius over dit geschrift zou twisten. Integendeel deden oude tegenstanders als Revius en Trigland zich nog krachtiger dan te voren gelden, en nieuwe tegenstanders als P. Cabeljau, regent van het Staten-College, Willem Apollonius, hoogleeraar aan de illustre-school te Middelburg en predikant aldaar, en Joost van Laren ¹⁾ traden tegen Vedelius op. Cabeljau opende de rij der bestrijders met zijn geschrift „Apologetica rescriptio” enz. Op hem volgde Revius met zijn in 1642 uitgegeven boekje: „Examen dissertationis D. Nicolai Vedelii de Episcopatu Constantini Magni, seu de Potestate Magistratum Reformatorum circa res Ecclesiasticas.” Daarop verscheen het volgende jaar Trigland in het strijdperk met zijne „Dissertatio Theologica de civili et ecclesiastica potestate et utriusque ad se invicem, tum Subordinatione, tum Coordinatione, occasione libelli Vedeliani de Episcopatu Constanti Magni.” Beide werkjes verschenen bij Johannes Jansonius te Amsterdam. De reden waarom Trigland, nadat Revius Vedelius zeer uitvoerig had bestreden, ook nog eens de pen opnam om in een geschrift van 471 bladzijden den schrijver van „de Episcopatu Constantini Magni” te woord te staan, heeft hij zelf opgegeven in de inleiding van zijn boek. Het kwam bij de bestrijding van Vedelius op twee punten van onderzoek aan, ten eerste of zijn gevoelen strookt met de leer van al de gereformeerde kerken, en ten tweede wat in dezen volgens Gods Woord en de leer der gereformeerde kerken moet worden aangenomen. Het eerste van deze beide had Revius volgens Trigland nauwkeurig nagevorsch; het tweede was echter een dieper gaand onderzoek waardig. En zoo was hij er toe gekomen om, vooral nadat hem daartoe verschillende hoogstaande en wijze mannen en broeders

¹⁾ Zie over hem : de la Rue, Gelett. Zeeland bldz. 145 vv.

hadden aangezet, het geheele vraagstuk, door Vedelius aan de orde gesteld, opnieuw te onderzoeken en het standpunt van Vedelius te toetsen.

Maar ook uit Zeeland verhief zich een stem tegen Vedelius, Guilielmus Apollonii, sinds 1631 predikant te Middelburg en sinds 1652 bovendien hoogleeraar aan de doorluchtige hoogeschool aldaar, schreef zijn: „Jus Majestatis circa Sacra, sive Tractatus Theologicus de Jure Magistratus circa res Ecclesiasticas, oppositus Cl. d. Professoris Nicolai Vedelii tractatui de Episcopatu Constanti Magni, ex autoritate et jussu Classis Walachriana adornatus.” Mediob. Zeland. apud J. Fierens. Dit werk verscheen in twee stukken, waarvan het eerste in 1642 en het tweede in 1643 uitkwam. Tegen dit geschrift kwam een anonymus op, ter verdediging van de denkbeelden van Vedelius, die spoedig na de verschijning dier geschriften was overleden. Het boekje zag te Franeker het licht en droeg tot titel: „Grallae seu vere puerilis cothurnus sapicutiae quo se jactat apud imperitos Gulielmus Apollonii in centonibus quos edidit de Jure Majestatis circa saera contra libellum Cl. D. Nic. Vedelii de Episcopatu Constantini Magni,” Franekerae 1646. Daarop antwoordde Apollonii weder met een werk: „Grallopaecus detectus seu Epistola responsoria ad Jod. Larenum de Grallarum Antore,” Med. 1647. Hij richtte zich tot dezen Joost van Laren, predikant te Vlissingen, omdat deze een jaar vroeger, in 1646, een brief tot hem had gericht, getiteld: „Epistola ad rev. et clavis. virum Gulielmi Apollonii contra Calumnias libelli samosi cui nomen Grallae,” Mediob. 1646, waarin hij zich als een wakker bestrijder van de leer van Vedelius had doen kennen. En deze zelfde Joost van Laren stond opnieuw gereed het vóór het standpunt van Apollonii op te nemen, nadat het verweer van dezen laatste tegen den bovengenoemden anonymus een nieuw tegenschrift had uitgelokt, namelijk: „Bombomachia Vlissingana Walachro-papistica discussa sive Responsum ad Epistolam Jod. Lareni, quam edidit ad solandum Gulielmum Apollonii Grallatorum Vereanum,” Franekerae 1647. Zijn antwoord daarop luidde: „Responsio ad Grallarum Authoris Anonymi Bombomachiam Vlissinganam” Med. 1647. Ook daartegen verscheen weder eene verdediging van Vedelius' standpunt: „Grallator furens de novo in scenam productus, cum Pantomino suo Bombomachide Vlissingano,” Franckerae 1647.

Ook de synode, te Gorkum in 1642 gehouden, had zich met de zaak bemoeid. Door vijf verschillende classes was zij dàar aangebracht. De vergadering besloot aan Vedelius haar misnoegen kenbaar te maken over zijne aantijging in de voorrede, dat sommigen hier te lande de pauselijke hiërarchie willen invoeren. Want zij kent niemand onder de predikanten, die dit doen wil. Indien Vedelius ze kent, dat hij ze noeme, en zoo niet, dat hij niet meer zoo onvoorzichtig schrijve. Bovendien zal aan de gedeputeerden van de synode van Friesland schriftelijk worden verzocht een waakzaam

oog op het boekske van Vedelius te willen houden en te onderzoeken of er iets in is dat tegen het recht van de christelijke kerk of de gemeene orde daarvan strijdt. Dit laatste zal ook aan de theologische faculteit te Leiden worden gevraagd.

Op de synode te Brielle 1643 werd echter besloten de zaak te laten rusten van wege den tusschentijds plaats gehad hebbenden dood van Vedelius, 26 Sept. 1642.

Uit al die tegenkanting blijkt duidelijk hoezeer men aan de zijde der gereformeerden er op uit was om de uitwerking van het optreden van Vedelius te verzwakken. En dit was noodig. Want Vedelius had door zijn vroeger optreden tegen de remonstranten het vertrouwen van vele gereformeerden gewonnen en zoo dreigde het gevaar dat deze laatsten zijne gevoelens, ten aanzien van de verhouding van de overheid tot de kerk, ook als zuiver gereformeerde gevoelens zouden gaan opvatten en deelen. Vooral de steun, dien Rivetus hem had geschonken, verhoogde dit gevaar. Het is dan ook begrijpelijk, dat juist tegen Vedelius zoo verschillende gereformeerden op onderscheidene plaatsen in het krijt traden. Het was toch al erg genoeg dat ter zake van dit vraagstuk de oude scheidingslijn tusschen gereformeerden en remonstranten niet meer kon worden getrokken. Alle kracht moest nu worden aangewend om de geestesrichting van Vedelius onder de gereformeerden te breidelen.

Slechts ten deele is dit dezen kampvechters gelukt.

Wij hebben in den strijd met Vedelius zich ook een man zien mengen, die nog afzonderlijk onze aandacht vraagt en dien wij, met Gijsbertus Voetius, den grooten voorvechter voor de zelfstandigheid der kerk tegenover de overheid, zouden kunnen noemen. Wij bedoelen Jacobus Trigland, van 1610—1634 predikant te Amsterdam en daarna tot 1654 hoogleeraar te Leiden, waar hij in dit jaar overleed. Hij was de krachtige bestrijder der remonstranten, maar de niet minder forsche kampioen voor de vrijheid van de kerk en de geharnaste tegenstander van die overheden, welke de kerk geheel van den staat afhankelijk wenschten te maken.

In verschillende geschriften heeft hij voor die zelfstandigheid der kerk het pleit gevoerd. Reeds in zijn allereerste geschrift heeft Trigland met kracht de zelfstandigheid der kerk tegenover de overheid verdedigd.

Toen van Oldenbarneveld in Januari 1614 de resolutie tot onderlinge verdraagzaamheid had ingediend en de gecommitteerden ter dagvaart dit concept hadden medegenomen om met hunne principalen te bespreken, had één der amsterdamsche afgevaardigden dit stuk aan zijn predikant Trigland laten zien. Deze teekende zijne bezwaren op. Andere predikanten deden, daartoe in de gelegenheid gesteld, hetzelfde. Naar aanleiding van de afkeuring, die de amsterdamsche afgevaardigden ten gevolge daarvan over het concept uitspraken en die ondersteund werd door die van Enkhuizen,

Edam en Purmerend, verzachtte van Oldenbarneveld de resolutie. Ook daarover raadpleegde de zoeven bedoelde amsterdamsche gecommiteerde Trigland, die zijne bezwaren handhaafde. Ten einde echter niet alleen dien éénen gecommiteerde, maar den amsterdamschen magistraat en raad in hun geheel volledig daarvan op de hoogte te brengen, stelde Trigland drie vragen op met het antwoord daarnevens. De eerste vraag luidde : „Of men dit volgende concept van moderatie met goeder consciëntie soude mogen aennemen, ende of door middel van dat selfde de vrede in de Kercken soude kunnen herstellet worden ?” Hij beantwoordde haar ontkenmend. De tweede vraag, waarom het ons thans te doen is, luidde aldus : „Of de Hooghe Overheydt deses Landts niet en soude moghen een ander concept van Moderatie ramen, nae het welcke de Leere deser Kercken gherichtet zijnde, de vrede in deselve soude mogen herstellet worden ?” Het antwoord hierop willen wij thans hooren. Ter volledigheid merken wij in het voorbijgaan op, dat de derde of laatste vraag luidde : „Wat raedt dan om uyt dese swaricheden te gheraecken, ende de oude eenicheydt wederom te bekomen ?”, waarop verschillende raadgevingen volgen.

Maar deze laten wij rusten om Trigland's standpunt inzake de macht der overheid in kerkelijke zaken, naar aanleiding van de tweede vraag, te beschouwen.

Allereerst betoogt hij dat opstellen van eene moderatie door de overheid onnoodig is, omdat men een regel des geloofs bezit in de Heilige Schrift en in de beide formulieren van eenigheid, de confessie en den heidelbergschen catechismus. Acht men dat deze laatste verbetering behoeven, laat men dan daarover in eene wettige vergadering beslissen. Maar eene moderatie, als de overheid begeert, is ten nadeele van de waarheid, want wat men daarin zoekt te modereeren, leidt van de waarheid af en gedijt ten voordeele van den leugen. Gods Woord spreekt dan ook nergens van modereeren of toegeven, maar beveelt bij de waarheid te blijven en de valsche leer te schuwen. Wèl hebben enkele keizers op deze wijze getracht den vrede tusschen rechtzinnigen en kettters te bewerken, doch de uitkomst leerde telkens hoe schadelijk dit pogen was. Allermint zou echter de hooge overheid van ons land eene dergelijke houding betamen, waar hier de goede God de waarheid heeft gehandhaafd tegenover de vijanden en de generale staten verklaard hebben vóór die waarheid de wapenen tegen den spaanschen tiran te hebben opgenomen.

In de tweede plaats heeft niemand het recht de gewetens te binden dan God alleen. De overheid mag niet vervallen in de fout van de pausen en dit vergeten. De onderdanigheid aan de overheid, die Rom. 13 eischt, heeft hare grens in de gehoorzaamheid aan God. Als de gereformeerden niet toegeven in zake de moderatie, is er dan ook geen sprake van ongehoorzaamheid aan de overheid, maar alleen van gehoorzaamheid aan God, die bevolen heeft dat van Zijn Woord noch ter rechter- noch ter linkerzijde wordt afgeweken. Hier

geldt Hand. 5 : 29 : „Men moet God meer gehoorzaam zijn dan de menschen.” Trouwens — de overheid mag zich de genoemde macht, die in de moderatie tot uiting komt, niet toekennen. Zij komt daarmede op de pauselijke lijn en kent zich iets toe wat God alleen toekomt.

Ten derde legt hij er den nadruk op dat geen mensch, hetzij keizer, koning of prins, bisschop of leeraar, hoofd van de kerk is en macht heeft daarin te bevelen wat hij wil ; Christus is alleen het hoofd en Hij heeft uitsluitend het recht om te bevelen. Zijne dienaren moeten Zijn leer onderwijzen en de magistraat moet die leer handhaven, niet als hoofd of regent, maar als voedsterheer der kerk en als bewaarder van de tafelen der wet.

Ten vierde merkt hij op dat de overheid door het maken van eene dergelijke leerformule, die zij den dienaren des woords voorschrijft, en de gemeenten opdringt, in een vreemd ambt ingrijpt en treedt in het heilige Gods. Natuurlijk erkennen de rechtzinnige dienaren gaarne dat de hooge overheden van deze landen hunne wettige overheden zijn, die zij in alle behoorlijke gehoorzaamheid en eerbied onderdanig willen zijn, en dat zij hoofden des volks, stadhouders Gods zijn om de tafelen der wet te bewaren en te beschermen. Zij moeten in overeenstemming met artikel 36 der confessie het geestelijk en lichamelijk goed der onderdanen verzorgen, waartoe noodig is, dat zij de ware religie en de leer der zaligheid goed kennen, niet alleen ter wille hunner eigen behoud, maar ook ter wille van het volk, welks hoofden en regenten zij zijn. Zij dienen daartoe naarstig de Heilige Schrift te onderzoeken (Deut. 17, 18, 19, 20). Daarom moeten de vrome dienaren de overheden niet maar maken tot stokken en blokken en blinde uitvoerders van menscheelijke besluiten, maar wenschen dat zij de religie zelf leeren kennen en verdedigen. Eenerzijds zijn de onderdanen dan ook alleen gebonden de overheden te gehoorzamen, zoolang zij niet eenig onrecht gebieden, en anderzijds zijn de overheden als christenen en lidmaten van Christus' gemeente slechts zoolang aan de vermaning en onderwijzing der dienaren onderworpen, als deze de waarheid leeren.

Zoo de overheden de religie recht kennen, zullen zij haar doen voortplanten en instellen. Daartoe moeten zij geleerde, godzalige mannen roepen, die de onderdanen in de kennis der waarheid opleiden en met wier advies zij eene behoorlijke orde volgens Gods woord doen in het leven roepen, waardoor de ware religie behoorlijk onderhouden en bevorderd worde. Op deze wijze reformeeren overheden en leeraars samen de kerk. De leeraren onderwijzen Gods Woord, bedienen de sacramenten, voeren de christelijke tucht in de kerk in en onderrichten de overheden uit Gods Woord omtrent de behoorlijke orde, die voortaan noodig is tot onderhoud en voortplanting der religie ; de overheden weren den valschen godsdienst, voeren den rechten in en beschermen dien met haar gezag, de goede orde instellende en handhavende. De dienaren doen dat als wachters

over het huis des Heeren, Ez. 3; als herders over de kudde van Christus, Joh. 21 : 16, Ef. 4 : 11; 1 Petr. 5 : 2; Hand. 20 : 28; als die waken over de zielen, Hebr. 13 : 17; als opziensers en regeerders over het huis des Heeren, 1 Tim. 3; 1, 15; 5 : 17; als dienaars van Christus en uitdeelaars der verborgenheden Gods, 1 Cor. 4 : 1. De overheden doen dat als hoofden des volks en regenten op aarde, als voedsterheeren der kerk van Christus, Jes. 49 : 23; als dienaars Gods ten goede der onderdanen, Rom. 13 : 4; ja als goden, Ex. 22 : 28; Ps. 82 : 1, 6 (vgl. Zanchius : Confessie cap. 26 art. 5 en 6, en cap. 25 art. 34). En is er twist over de leer en orde der kerken, dan worde er naar het voorbeeld der apostelen en de eerste kerk, en, naar het advies van Zanchius en Paraeus, eene kerkelijke vergadering bijeengeroepen, waarin de zaken in de vreeze Gods naar Zijn Woord worden onderzocht en eendrachtig worden beslist.

Aan de eene zijde wordt verworpen wat Rome wil, namelijk dat de magistraat zal approbeeren wat de kerk goedvindt, zonder dat hij het zelf goed verstaat, of de geestelijkheid zelfs met haar autoriteit zonder den magistraat de religie in een land zal kunnen invoeren. Maar aan den anderen kant verzet Trigland zich er evenzeer tegen dat de magistraat over de leer of in kerkelijke geschillen eene beslissing zou nemen buiten de leeraars om. Het komt er dan ook op aan de ambten van beide nauwkeurig te onderscheiden. De dienaars verbreiden de leer *niet* met publieke autoriteit, de magistraten doen dit wel. Wenschen deze niet dat de dienaars in het openbaar prediken, zoo moeten deze laatsten dit nalaten, om dan in het geheim de kudde van Christus te weiden en voor hare zaligheid te waken. De dienaars worden niet beroepen dan met consent en approbatie van den magistraat, de magistraat wordt echter gekozen zonder consent en goedvinden der dienaars. De hooge overheden komen in de synodale vergaderingen, helpen ze met hare autoriteit in goede orde voortgaan, nemen deel aan de beraadslagingen, en worden *niet* door de synode *belast* met de uitvoering harer besluiten, maar onderdanig *verzocht* datgene wat besloten is volgens Gods Woord, met hare autoriteit te willen handhaven. Maar omgekeerd komen de dienaars niet op het raadhuis om te hooren wat er omgaat en mede te beraadslagen; hetgeen de magistraat goedvindt, moeten de dienaren, hetzij zij het goedvinden of niet, doen en doen zij dan ook, voor zoover het met een goed geweten geschieden kan, gaarne.

Ten slotte betoogt Trigland, dat het maken van een concept, als van Oldenbarneveld voorstelde, onbillijk is, omdat de oudere dienaren wenschen te blijven bij de leer, die zij tot heden toe hebben omhelsd, terwijl de remonstranten daarvan zijn afgeweken en uitsluitend voordeel bij de voorgestelde formule hebben. Want terwijl de remonstranten meenen, dat aan het verschil de zaligheid niet hangt, zijn de oudere dienaren van oordeel dat dit wèl degelijk het geval is. En toch zullen zij gedwongen worden tot het aanvaarden van een oplossing, die geheel in den geest der remonstranten is!

Bovendien — veronderstelt dat het concept wordt aangenomen, wie zal de kwesties beslissen die daaruit zullen voortkomen? Wie uitmaken wie er zich al of niet aan hield? Zoo de magistraat dit doen moet, zal een bron van onlust in kerk en staat worden ontsloten. Men zie daarom van de geheele zaak af, die onnoodig, schadelijk voor de waarheid, onbetamelijk, wat de autoriteit der christelijke overheid betreft, en onnoodig is.

Behalve in dit kleine geschrift heeft Trigland nog drie malen deze belangrijke kwestie in verschillende werken behandeld. Allereerst in zijne bestrijding van Vedelius' geschrift de *Episcopatu Constantini Magni*, getiteld: „*Dissertatio Theologica de civili et ecclesiastica potestate et utriusque ad se invicem tum Subordinatione, tum Coordinatione. Amstelodami, apud Johannem Janssonium 1642*”. In dit lijvig werk van 471 bladzijden worden met de gevoelens van Vedelius vooral die der arminianen bestreden; wordt dat van den heidelbergschen theoloog, David Paraeus, uitgesproken in zijne aantekeningen op Rom. 13, „de potestate Magistratus Civilis circa religionem” en waarop de arminianen zich voortdurend beriepen, aan eene uitvoerige beoordeeling onderworpen, en wordt verder hun beroep op Petrus Martyr gewraakt. Bovendien ontvangen wij eene heldere beschouwing over den oorsprong en den toestand van het burgerlijk, en den oorsprong en de natuur van het kerkelijk gezag, en wordt op de overeenstemming en het verschil van beide gewezen. Trigland handhaaft hier, als in zijn eerste geschrift, de zelfstandigheid der kerk tegenover de overheid. Ook thans echter erkent hij haar recht om de synoden te convoceeren en daarin zich te doen vertegenwoordigen, „omdat de zaak van godsdienst en leer daarin *publiek* wordt behandeld”. Tevens wil hij de approbatie en autorisatie door de overheid van de kerkorden, die daardoor kracht van wet krijgen en daardoor meer betekenis hebben bij het volk, en evenzoo approbatie en autorisatie door de plaatselijke overheid van elk beroep van een predikant, opdat deze als onder haar gezag zijn arbeid verrichte. Trigland blijft geheel getrouw aan zijn vroeger ingenomen standpunt.

En dat doet hij ook in zijne „*Kerckelycke Geschiedenissen*”¹⁾. Puntig heeft hij daarin, na de bestrijding van Wtenboogaert's collateraliteitsstelsel, in een negental stellingen zijn gevoelens neergelegd. De eerste stelling luidt: „De overheden zijn als zoodanig met haar dwingende macht *niet aan Christus* in Zijn geestelijk koninkrijk, dat niet van deze wereld is, onderworpen, *maar aan God* in het koninkrijk van Zijne macht of in Zijn algemeen koninkrijk over alle

¹⁾ De volledige titel luidt:

Kerckelycke Geschiedenissen, begrijpende de swaere en de bekommerlycke geschillen in de Vereenigde Nederlanden voorgevallen, met derselver beslissinge; en de aenmerckingen op de kerckelycke Historie van Johannes Wtenboogaert. Leyden, A. Wijngaerden 1650.

menschen". De tweede: „De dienaars van het Evangelie zijn met hunne bedienende macht en de sleutels van het koninkrijk der hemelen, die Christus hun heeft toevertrouwd, niet aan de overheden en door haar middellijk aan den Heer Christus onderworpen, maar onmiddellijk aan Christus, als den eenigen en geestelijken koning Zijner kerk". De derde: „De openbare macht is in handen der overheden, die gewapend zijn met het zwaard van den dwang. Ook hebben zij het in hunne macht de dienaars van het evangelie en de kerk van Christus, met haar leer en ordening in het openbaar al of niet toe te laten en te handhaven". De vierde: „Wanneer de overheden de dienaars van het evangelie in het openbaar toelaten en handhaven, moeten deze laatsten dit als een weldaad van God en van de overheden onder God met gepaste dankbaarheid erkennen." De vijfde: „De overheden, die zóó handelen, handelen goed en gebruiken hun macht en autoriteit op de juiste wijze. Handelen zij echter niet alzóó, maar verstooten en vervolgen zij de dienaars van het evangelie, en misbruiken zij aldus hunne macht, zoo zondigen zij zeer en wekken zij daarmede tegen zich den toorn van God op". De zesde: „De overheden moeten om niet in die zonde te vervallen, de leer van het evangelie en den geheelen christelijken godsdienst met de ordening, die Christus in Zijne gemeente heeft ingesteld, uit het Woord van God goed leeren kennen". De zevende: „Wanneer de overheden den christelijken godsdienst echter niet aannemen, ja, zelfs in het openbaar niet toelaten, mogen de dienaars van het evangelie toch niet met geweld binnen dringen noch zich de openbare dwingende macht toekennen om daarmede de openbare uitoefening van hunnen godsdienst door te zetten. Veeleer dienen zij dan te wijken en in het geheim te werken". De achtste: „De onderworpenheid der kerkedienaren als zoodanig onder de overheden heeft geene betrekking op den godsdienst of op de kerkelijke zaken zelf, maar op de openbare erkenning daarvan met macht en autoriteit". De negende: „De dienaars van het evangelie moeten, wanneer de overheden hen soms niet in het openbaar willen toelaten, als herders en opzieners van de kerk van Christus, hun ambt niet neerleggen; de kerken, die hun zijn toevertrouwd, niet verlaten; en hunne bediening niet laten varen, maar als dienaars van Christus, door Hem door middel van Zijne gemeente wettig beroepen, en als dienaars Zijner gemeente trouw blijven dienen, ook, zoo het eenigszins mogelijk is, in het openbaar."

In deze hoofdtrekken heeft Trigland duidelijk het onderscheid tusschen het jus circa sacra en het jus in sacre blootgelegd. Ook is het echter van belang zijn verweer te hooren tegen hen die de stelling verdedigen dat de kerkelijke dingen niet staan onder de macht van alle mogelijke overheden, maar ongetwijfeld wél onder die der *christelijke* overheden. Hij rafelt deze redeneering uiteen door het betoog dat in dat geval de kerkelijke zaken onder de macht dier overheden geplaatst zijn òf omdat zij *christelijk* òf omdat zij *overhe-*

den zijn. Doch het eerste is niet mogelijk omdat de kerkelijke zaken dan onder de macht van alle christenen zouden staan, en ook omdat het christendom geene macht of heerschappij geeft. Er blijft dus alleen plaats voor het laatste, namelijk dat de overheden die macht altijd hebben als hooge overheden, onafhankelijk van de vraag of zij al of niet christelijk zijn. Al hebben deze noch den wil noch het verstand om de zaken van den godsdienst goed te behandelen, zoo vermindert dat hunne autoriteit in dezen niet. Eene constructie zoowel uit de macht van het christendom als uit die der overheid, ten gevolge waarvan de christelijke overheid nu meer macht in zake de christelijke religie zou hebben dan voordat zij christen werd, is onmogelijk. Evenmin toch als een man meer autoriteit heeft over zijne vrouw, of een vader over zijne kinderen, omdat hij een christen is of wordt; en evenmin als een christen, door man of vader te worden, daardoor van zelf meer christen wordt — krijgt de overheid, als zij christelijk is, meer gezag, of wordt een christen, die overheid wordt, meer christen. Ongetwijfeld is de christelijke overheid beter in staat om haar macht ten goede te gebruiken en de onderdanen tot godzaligheid te leiden, maar zij heeft op zichzelf geen meerder autoriteit. Daarom kan haar macht in de kerk niet verdedigd worden met een beroep op het christelijk karakter der overheid.

Ook is het antwoord van Trigland op de tegenwerping dat zij die van de overheid publieke gebouwen als heiligdommen verkrijgen en die van haar traktement, bezoldiging, belooning ontvangen, ook moeten dulden dat van harentwege wetten worden gegeven, waard medegedeeld te worden. Voorop zet hij dat het geven van wetten op den dienst in de publieke gebouwen hetzelfde beteekent als het geven van wetten op den godsdienst zelf en het geloof der kerk. Want het is de godsdienst, die daàr in het openbaar wordt beoefend en het geloof van de kerk, dat daàr in het openbaar wordt geleerd. Het recht om de wet op den godsdienst te stellen zou dus hiermede aan de kerk ontnomen en aan de overheid gegeven worden. Dit nu mag nooit geschieden, zelfs niet als men daarvoor de publieke heiligdommen en traktementen van overheidswege moest verliezen. Wat beteekenen die gaven in vergelijking met de onderworpenheid van de consciëntiën aan de overheid? Wie zal deze laatste willen aanvaarden als gevolg der eerste? „Laten dat doen luyden die los zyn in de Religie, dien het ten naesten bij eveneens in wat gheloof men leere, wat Religie men oeffene, als men maar eerlyck leeft voor de menschen; maer Godtvruchtige trouwe Predikanten ende Rechtgelovige Lidtmaten, die de Leere des gheloofs uyt het Woort Gods, uyt den Evangelie te rechte geleert hebben, en sullen nimmer meer daer toe komen verstaen”.

Verdere bijzonderheden behandelt Trigland in dit verband niet. De bestrijding van Wtenboogaerdt blijft bij algemeene punten. Vooral gaat hij breedvoerig in op de gronden, die Wtenboogaerdt voor zijn stelsel gemeend had aan de Heilige Schrift te kunnen ontleenen.

Maar tot bespreking van bijzonderheden en de aanwijzing van wat de overheid practisch in het kerkelijke al of niet moet doen, komt het niet. Slechts hooren wij in een ander verband ¹⁾, dat de gereformeerden in tegenstelling met de roomschen, aan de hooge overheid het recht toekennen om de synoden te convoceeren. Dit klopt met zijne vroegere beschouwingen. Het was hem hier te doen om de bestrijding van de leer der superioriteit van de overheid boven de dienaren der kerk en die der subordinatie van dezen aan de eerste. En deze bestrijding was op vele punten even scherpzinnig als degelijk ²⁾.

In al zijne beschouwingen bleef hij ook steeds zichzelf gelijk.

Maar hoeveel goeds Trigland ook met betrekking tot dit onderwerp mocht gezegd hebben, het treedt geheel in de schaduw bij wat straks Utrecht's primarius theologiae professor Gysbertus Voetius daarover in zijn „Politica Ecclesiastica” ten beste gaf.

In den strijd met Vedelius had hij zich openlijk niet gemengd. Wel had hij in een vertrouwelijk schrijven Revius bedankt voor zijn werk en ijver, en tevens zijne teleurstelling over het optreden van Vedelius uitgesproken ³⁾, maar tegelijk had hij, uit waardeering voor diens persoon, gepoogd de onrustige gemoederen zooveel mogelijk tot bedaren te brengen. Men moest die afdwaling immers grootendeels toeschrijven aan Vedelius' opleiding en vorming in den vreemde, in Heidelberg! Verder zegt hij alleen verlangend te wachten op het verweerschrift van Apollonius. Kennelijk hoopte hij dat deze houding kalmeerend, ook op Vedelius, zou werken en dat deze, ter wille van de eensgezindheid onder de gereformeerden, van verder geschrijf zou afzien. In dit opzicht werd Voetius echter zeer teleurgesteld. Vedelius zette den strijd voort. Deed dit Voetius op zichzelf zeer leed, vooral stuitte hem de wijze van strijdvoeren tegen de borst, inzonderheid het voortdurend beroep van Vedelius op de vroegere en latere reformatorsche schrijvers. Eenzelfde methode — zeide hij — had vroeger Hugo de Groot gevolgd, toen hij, met een beroep op Melanchton, zijn syncretisme had verdedigd en waarvoor hij des tijds door Rivetus meesterlijk op zijne plaats was gezet.

Er lag in deze herinnering aan Rivetus tegelijk een fijn stukje critiek aan diens adres opgesloten, om zijne aanbeveling van Vedelius' geschrift. Wat Rivetus namelijk in De Groot had misprezen, was hij gaan toejuichen in Vedelius! De waarde van Rivetus' aanbeveling werd daarmee als van zelf verzwakt. Maar dat daar gelaten hinderde Voetius in het algemeen het beroep op de reformatorsche schrijvers, bij de behandeling van een onderwerp als dit,

¹⁾ bldz. 743.

²⁾ bldz. 440—484.

³⁾ Zie Duker: Archief voor Ned. Kerkgeschiedenis 4e dl. 1893 bldz. 290—293.

omdat zij het in den regel meer uit een oogpunt van practijk en de gegeven tijdsomstandigheden dan uit dat van recht hebben behandeld. En om dit beginsel, zoowel waar het de overheid als waar het de kerk gold, was het toch eigenlijk alleen te doen.

Ook door het anonieme geschrift, dat in 1662 waarschijnlijk te Utrecht verscheen en getiteld was : „'t Recht der Coningen Israëls aengaende den godsdienst, 't welck alle christen-Overheden mogen en moeten volgen”, liet Voetius zich niet tot den strijd verlokken, ook al betoogt de schrijver dat die „Coningen het recht in het Kerckelyck hebben ghehadt ende dat eenig der Christen Overheydt dese regeringhe der Hebreuwsche Coningen behoort nae te volghen”. Zelfs niet nu ook deze schrijver het getuigenis van Rivet „nu onlancks Professor in de Godtheyt tot Leyden” aanvoerde ¹⁾.

Neen — wanneer de geleerde mede-grondlegger van en de onvermoeide kampvechter voor de zuivere gereformeerde leer de pen opneemt, zal het alleen zijn, omdat de behandeling van dit onderwerp een noodzakelijk deel uitmaakt van het classieke boek, straks reeds genoemd, dat van 1663—1676 door hem werd uitgegeven en dat den naam wettigt, door den leidschen hoogleeraar hem deswege gegeven : „Museum vivens, Bibliothecam viventem, Divino incoctum pectus amore”. Consequenter dan iemand vóór hem heeft hij in dit werk de zelfstandigheid der kerk tegenover de overheid bepleit en het beginsel van het uitsluitende jus circum sacra verdedigd.

Hij begint duidelijk en scherp het onderscheid te doen uitkomen tusschen het kerkelijk- en het overheidsgezag. Het zakelijk verschil tusschen deze twee bestaat hierin dat het eerste zich met de dingen Gods en het laatste zich met die van de aardse machten bezighoudt. Bovendien verschillen zij hierin formeel dat het eerste den innerlijken mensch en diens geestelijken staat, de daarin hem toevloeiende genade en de hemelsche heerlijkheid, die hem wacht, tot onderwerp heeft, terwijl daarentegen het laatste zich richt op den uitwendigen mensch en zijn uitwendigen staat, benevens op het hoogste staatkundige goed.

Maar afgescheiden hiervan bestaat er ook tusschen deze beide een onderscheid, gerekend naar hun werkende oorzaak. Het kerke-

¹⁾ Dit getuigenis luidt : „Te recht haelt de H. Augustinus de beantwoordinge van deze quaestie uyt de instellinge ende gewoonte van de godtvruchtige Coninghen van Israel en Juda, waeruyt de kracht ende senuwen treckt : want Godt heeft in syn volck een Koninckryck ingestelt, ende de Kerck in syn rijk na syn sin. Daer most men een exempel van nemen, terwijl in het Nieuwe Testament, doen de Evangelisten ende Apostelen hebben geschreven, niewers de Kerck ende het rijk bijeen waren ; ja liever, terwijl het ryck een vyandt was van de Kerck. Om dan te weten, wat recht de Coningen en Hooge-Overheydt, na verscheyde manier van regeringe in de religie hebben moet men daer van daen halen, waer dese tweelingen, het Politiek en Kerckelijck lieflijck bijeen gevoeght syn, niet doense van malkander syn gescheyden”.

lijk gezag dankt zijn oorsprong aan God als Verlosser of Christus als middelaar, het overheidsgezag aan God en aan Christus, in zoverre deze van nature als Heer eveneens alle dingen onderhoudt en bestuurt. Het kerkelijk gezag behoort tot het bijzondere rijk, dat is het rijk der genade, het overheidsgezag tot het algemeene, dat is het rijk der natuur. Het kerkelijk gezag is, wat rang betreft, de mindere van het overheidsgezag. Want het eerste doet niets dan God en menschen dienen, terwijl het laatste boven de menschen staat en de heerschappij over hen uitoefent. Met betrekking tot zijn doel, zijne daden en zijne wijze van handelen is het kerkelijk gezag zuiver geestelijk en doet het steeds een beroep op de gewetens. Het overheidsgezag daarentegen is uitwendig, lichamenlijk, dwingend. En eindelijk rust het kerkelijk gezag op positief goddelijk recht (Ez. 4 : 11), terwijl het overheidsgezag op louter mensche-lijk recht berust (1 Petr. 2 : 13), al ligt ook daaraan weder goddelijk recht ten grondslag.

Nadat de geleerde schrijver op deze wijze het wezenlijk onderscheid tusschen beide duidelijk in het licht heeft gesteld, gaat hij voort te betoogen dat het eene gezag op geenerlei wijze het andere insluit of ten gevolge heeft. Wat de kerk aangaat kan aan niemand eenige in- of uitwendige heerschappij over haar boven Christus, als haar eenig hoofd, worden gegeven. Onder den Christus regeert aldaar uitsluitend het gezag, dat absoluut noodzakelijk is tot den opbouw van het rijk van Christus en tot 's menschen heil, dat is het kerkelijk gezag. Maar dat gezag staat altijd in die mate onder Hem, dat nooit ofte nimmer van twee kerkelijke hoofden of van eene tweevoudige kerkregeering sprake kan zijn.

Dit betoog wordt dan samengetrokken in de stelling : De overheid heeft geen gezag over het inwendig kerkelijk leven, en niet de hoogste leidende macht *onder* Christus *over* de kerk en hare voorgangers.

Deze stelling nu wordt dan uitvoerig verdedigd.

In de eerste plaats verzekert Voetius dat de overheid onmogelijk het geheele gezag in de kerk alleen kan uitoefenen. Want dan zou dat van de eigenlijke kerkelijke personen geheel ophouden te bestaan, wat blijkens 2 Cor. 10 : 4, 6, 8 enz. ; 13 : 10 ; Rom. 12 : 8 en 1 Cor. 12 : 28 niet geoorloofd is. Even onmogelijk noemt Voetius het, dat de overheid het geheele gezag in de kerk in gemeenschap met de mannen der kerk uitoefent. Niemand zal b.v. het sleutelrecht in de handen van overheid en kerk samen willen leggen.

Ten tweede kan men ook niet zeggen dat de overheid gezag in de kerk heeft of als overheid of als christen of als christelijk-magistraat. Als overheid niet, omdat het dan zoowel aan de ongelooovige als geloovige overheid zou toekomen, wat zóó absurd is, dat zelfs de verdedigers van dat overheidsgezag in de kerk hier niet aan willen. Ook als christen niet, omdat het dan het recht van ieder christen zijn zou. En eindelijk ook als christelijk-magistraat niet, omdat twee beginselen of begrippen, die niet innerlijk één zijn,

gecombineerd niet een gevolg kunnen hebben, dat aan één van beide op zichzelf eigen is. Dit is even ongerijmd als wanneer men van iemand die vader en consul is, zeide dat hij de consulaire macht uitoefent als consul-vader of de vaderlijke macht als vader-consul.

Ten derde legt Voetius er den nadruk op dat wat geen kerk is of niet tot haar wezen behoort, geen gezag heeft op het gebied van het inwendig kerkelijk leven. Aan de overheid, die wezenlijk van de kerk is onderscheiden, kan derhalve geen deel van dit gezag worden overgedragen. Daarom is de leer der remonstranten, die van eene correlatie tusschen kerk en overheid spreekt, waarbij dat gezag tusschen beide is verdeeld, in geval b.v. de overheid aan de kerk de vrijheid van het gebruik van publieke gebouwen als heiligdom laat, beslist verwerpelijk. De Heilige Schrift leert zoo iets nergens. Bovendien leidt die leer tot de dwaze slotsom, dat, wanneer zulk een gebouw door de overheid verleend, ten gevolge van het een of ander, niet meer zou bestaan en de gemeente een heiligdom verkreeg, dat uit particuliere middelen was tot stand gebracht, dat overheidsgezag eensklaps een einde zou nemen. Ook kan het overheidsgezag, dat op zuiver aardsche verhoudingen steunt, nooit eene macht wezen *in* de kerk, die zich immers met de geestelijke dingen bezighoudt. Het eerste is een gezag van louter staatkundigen aard, wat ook toekomt aan de ongelooovige overheid. Om deze redenen kan de leer der remonstranten in zake den invloed van de overheid in de kerk niet worden aanvaard.

Verder karakteriseert Voetius het gezag der overheid als heerschend, uitwendig, en dwingend in tegenstelling met dat der kerk als dienend en geestelijk. Kan de overheid over goederen, zaken en personen eene zekere macht uitoefenen, zij kan dit niet over de dingen Gods, die speciaal tot het gebied der kerk behooren. Want daarover heeft niemand gezag dan wien dit onmiddellijk door Christus, als middelaar, is toevertrouwd ten gevolge van een wettige zending, keuze en ordening. De overheid bezit het dus evenmin als eene vrouw of een kind het heeft. En nu zegge men niet dat de overheid, al is het niet alle dan toch wél enkele deelen van de kerkelijke macht kan bezitten. Want alle deelen zijn aan elkander verbonden en op geen enkele wijze kan uit de heilige schrift worden aangetoond dat haar het eene of andere deel in meerdere of mindere mate toekomt. Maar ook aangenomen dat zij een enkel deel van het kerkelijk gezag bezat, dan nog zou zij niet gezegd kunnen worden te bezitten „*architectonicam illam Potestatem in Ecclesia*”. Want die deelen hebben, als uitvloeisels van politieke macht, niets gemeen met de eigenlijke deelen van de kerkelijke macht, welke, zooals de sleutelmacht, in de handen van de mannen der kerk en niet van de overheidspersonen zijn. Die kerkelijke macht bezit een gewijd, godsdienstig, geestelijk, voorbiddend, getuigend karakter; zij is dienend van aard, en oordeelt niet zoozeer zelf, maar maakt wél het oordeel Gods aan de gewetens kenbaar (1 Tim. 4:16;

Dan. 12 : 3 ; Joh. 20 : 23 ; Matth. 16 : 19 ; 18 : 8). Zij behoort uitsluitend aan de kerk en aan allen, die door en voor haar zijn aangesteld, en dit is niet het geval met de overheid (Matth. 16 : 9 ; 18 : 18 ; Joh. 20 : 21, 23 ; Hand. 20 : 28 ; Hebr. 13 : 17 ; 1 Petr. 5 : 2 ; 1 Thess. 5 : 12 ; Ef. 4 : 8 ; 1 Cor. 5 : 4 ; 2 Cor. 2 : 6, 7, 10). Zij heeft over wat tot het gebied des hemels behoort en niet van deze wereld is, geen „intrinsicam, directam, *oivselar* Potestatem”.

Duidelijk en scherpzinnig heeft Voetius aldus betoogd dat de overheid hoegenaamd geen jus in sacra bezit. Dien aangaande heeft hij de volkomen zelfstandigheid der kerk onder Christus overtuigend bepleit.

Doch hoe staat het nu met het jus circa sacra van de overheid ? Het antwoord op die vraag is niet minder uitvoerig en helder. In tal van onderdeelen wordt zij besproken ; elk onderdeel vormt een onderwerp van nauwgezette overweging, en iedere overweging leidt tot het trekken van een duidelijke slotsom. Van onzekerheid of wazigheid is ook hier nergens sprake.

Voetius begint met er den nadruk op te leggen welke groote diensten een geloovige overheid aan de kerk kan bewijzen. Zij kan dit doen en als *geloovige* overheid en als geloovige *overheid*. In de eerste hoedanigheid kan en mag zij, gelijk aan alle geloovigen is toegestaan, de menschen vermanen, aanvuren, hen met woord en geschrift de leer inprenten, omtrent wijze en vorm van reformeeren nader inlichten, en eindelijk alles voor eene openlijke hervorming voorbereiden. Het feit dat speciaal aan de kerk het recht en de plicht van de vernieuwing en hervorming van haar wezen en hare leer toekomt, sluit de zoeven genoemde vrijheid, ja de roeping van de geloovige overheid niet uit. Echter heeft zij als geloovige *overheid* nog eene andere. Als zoodanig komt haar de macht toe om de hinderpalen en beletselen voor het organiseeren en tot stand brengen eener hervorming door het uitvaardigen en het ten uitvoer leggen van dwingende bepalingen weg te nemen. Doch deze niet alleen. De overheid heeft ook de roeping om eene hervorming, zooals deze in leer, ritus en bestuur zich kerkelijk uitspreekt, positief te bevorderen, nadat haar, op grond van eigen onderzoek, is gebleken dat zij overeenstemt met het Woord van God. Zij vervult haar door die hervorming alsdan in den staat toe te laten, te handhaven, in de kerken in te voeren, de kerkelijke besluiten en leerregels, die daarop betrekking hebben, met haar gezag en door hare politieke wetten te steunen en te verdedigen, en hen, die ongehoorzaam zijn aan de kerkelijke tucht, tot onderworpenheid te dwingen.

Maar buiten deze bescherming van de ware leer en de kerk, als de draagster daarvan, staat de inmenging van de overheid in de zuiver kerkelijke aangelegenheden. Deze laatste is ook aan de geloovige overheid niet geoorloofd. Zij mag derhalve geen ritus voor de kerk vaststellen. Evenmin als zij recht heeft predikanten en andere ambtsdragers te benoemen, mag zij dezen ontslaan. Ook komt haar

de macht niet toe om leden der kerk te censureeren of te excommuniceren. Het is haar eveneens verboden, te bepalen door wien de openbare eeredienst moet worden geleid en hoe deze moet worden ingericht. En het is onjuist te meenen dat zonder hare beslissing en toestemming geen kerkelijke vergadering, geen kerkherstel of kerkelijke reformatie zou mogen plaats hebben.

Zelfs eene kerkelijke synode kan evenmin door de overheid worden gevormd als kerkelijke personen een staatkundige samenkomst kunnen vormen. Alleen maakt Voetius eene reserve ten aanzien van de vraag of eene dergelijke synode zonder toestemming van de overheid kan worden gehouden en of de bijeenroeping en het openbaar maken daarvan door haar niet tot het wezen dier vergadering behoort. Hij meent namelijk dat het noch van kerkelijk noch van staatkundig inzicht getuigt om welke openbare vergadering ook, waarop personen uit verschillende deelen van het rijk of van eene provincie samenkomen, zonder voorafgaande toestemming van het openbaar gezag te doen plaats hebben. Want de kerk is in den staat. Voetius past dezen regel zoo ruim mogelijk toe. Hij geldt zoowel de vergaderingen van de getolereerde kerken als die van de geprivilegieerde kerk. Het geldt hier een recht zoowel van de geloovige als van de ongeloovige overheid. Voor het geval men met eene vijandige overheid heeft te doen, zooals de kerk van Holland in 1616 en 1617, behelpe men zich, zoolang de openbare samenkomsten niet worden toegelaten, met onderlinge correspondentie of ook met een private conferentie, zooals ons in Hand. 15 : 6 beschreven is. Maar dit neemt niet weg, dat de eisch gehandhaafd blijft, dat voor het houden van elke openbare samenkomst de voorafgaande goedkeuring van de overheid noodig is, onverschillig of zij geloovig of ongeloovig is. Want de overheid moet weten, in het belang van den staat, welke de personen zijn, die in het openbaar willen samenkomen en om welke reden zij het wenschen te doen.

Maar de bepaling of er al of niet eene synode moet worden gehouden en het recht tot oproeping daartoe, komt uitsluitend aan de kerk toe.

Evenmin als de overheid hieromtrent iets te zeggen heeft, is dit met betrekking tot de afvaardiging ter synode het geval. Zij heeft geen recht om daarheen afgevaardigden met schriftelijk mandaat te zenden, en evenmin om kerkelijk gedeputeerden te verhinderen daarheen te gaan of terug te roepen. Slechts is dit laatste geoorloofd, als hun gang daarheen politieke moeilijkheden met zich zou brengen. Doch om zuiver kerkelijke of theologische redenen mag dit nimmer geschieden. Zelfs acht Voetius het in den regel niet noodig, dat de overheid zich op de synoden laat vertegenwoordigen. De kerk heeft er gewoonlijk geen behoefte aan en de overheid uitsluitend in het uitzonderingsgeval dat er bij haar eene rechtmatige veronderstelling bestaat dat er op die vergadering iets ten nadeele van den

staat zal geschieden. Maar als de kerk een enkele maal op de tegenwoordigheid van de overheid op hare synoden is gesteld en zij aanwezig is, is zij verplicht al de voorstellen, die christelijk en vroom zijn, goed te keuren en mag zij van haar niets eischen dan wat strekt tot den opbouw der kerk. En wederom legt Voetius er den nadruk op, dat het recht der overheid om in het genoemde uitzonderingsgeval de vergaderingen der synode bij te wonen, het natuurlijk recht van alle overheid, zoowel dat der geloovige als der ongeloovige overheid is.

Ook heeft de overheid geen recht om bepaalde gravamina of een zeker agendum aan de synode ter behandeling voor te schrijven. Want beide zijn uitsluitend eene zaak van de plaatselijke, provinciale of nationale kerken, of van de individueele leden, die als bezwaardeden daàr bij wijze van appèl hunne zaken kunnen aanbrengen.

Eigenaardig is het dat Voetius, die overigens zoozeer de zelfstandigheid der kerk tegenover de overheid handhaaft, wèl aan haar de macht toekent om in sommige gevallen de kerkelijken te dwingen tot het houden van het kerkelijk concilie. Zoo b.v. wanneer de kerk in verval dreigt te komen van wege de onrust, die door kwaadwilligen veroorzaakt wordt. En dit gevaar is te grooter, naarmate het gezag, dat van zulk een concilie in de kerk uitgaat, van meer beteekenis is. Om die reden is het standpunt van Voetius begrijpelijk, al valt het in het kader van zijne overige beschouwingen kwalijk te rechtvaardigen.

Thans komt in verschillende bijzonderheden de vraag aan de orde wat de overheid, als zij op de synode tegenwoordig is, zelf mag doen en moet nalaten. Allereerst mag zij het zoogenaamde uitwendig of staatkundig presidium waarnemen, maar nooit het presidium, dat betrekking heeft op de leiding van de behandeling van de inwendige belangen der kerk. Dat eerste kan de synode desnoods ontberen, dit laatste echter nooit. In de tweede plaats mag zij belangstellend kennis nemen van alle kerkelijke handelingen, die daàr geschieden. Verder echter gaat ten aanzien hiervan hare bevoegdheid niet. Alleen kan zij in overweging geven kerkelijke zaken of vraagstukken aangaande leer en leven „in thesi aut hypothesi” te behandelen, waaromtrent zij meent dat eene beslissing kan dienen tot voorlichting en opbouw van hare eigen consciëntie en van het volk, of tot bevordering van het algemeen welzijn. Indien in de synoden aan de overheid soms meer macht is toegekend, geschiedde dit nimmer op grond van haar recht, maar ten gevolge van een vrijwillige daad dergenen, die kerkelijk bijeen waren. Dit mag niet uit het oog worden verloren.

Afgescheiden van deze door de kerk gewilde verhouding van de overheid tot kerkelijke vraagstukken, die in de synode worden behandeld, is het haar natuurlijk geoorloofd met haar politiek gezag te verhinderen dat de kerkelijke mannen in de synode politiek

drijven of zaken behandelen, die niet tot hun terrein behooren. Verder kunnen zij, krachtens datzelfde gezag, de rumoerige elementen in de vergadering dwingen zich aldaar behoorlijk te gedragen en zich te onderwerpen aan de kerkelijke voorschriften. En eindelijk is het hun recht om in zaken, waaraan zoowel een theologisch-kerkelijke als politieke kant is, wat deze laatste betreft, een oordeel uit te spreken volgens de bestaande wetten of volgens hun mandaat.

Uit hetgeen ten aanzien van de bevoegdheid van de overheid op de synode is gezegd, vloeit noodwendig voort, en wordt dan ook door Voetius ten overvloede verzekerd, dat zij geen recht heeft conclusies, die men aldaar wenscht te nemen, tegen te houden, of op grond daarvan de vergadering te doen eindigen of de synode te ontbinden. Alleen mag zij dit doen in het ééne uitzonderingsgeval dat er staatkundige of andere zaken worden behandeld, die niet bestaanbaar zijn met den grondslag van den staat of die strijden met kerkelijke wetten, die vroeger wettig aangenomen en goedgekeurd zijn. Ook verwerpt Voetius de stelling der remonstranten, dat aan alleen de overheid het eindoordeel in de synode zou toekomen, ja zelfs die andere dat dit recht aan de overheid *met* de kerkelijken te zamen toekomt. Want zoo zou men eene vermenging krijgen van politieke en kerkelijke macht, en van politiek en kerkelijk oordeel. En dit mag niet, want de overheid is geen synode noch een kerkelijk ministerie noch een kerk, in den zin van de wettige stem der kerk. En aan deze laatste uitsluitend komt toe het „judicium et quidem intrinsecum, *ὁριστικὸν* primum, antecedens, *ἡπονομενον*” Hij haalt als bewijsplaatsen uit de Heilige Schrift hierbij aan : Hand. 15 : 6, 19, 22, 25, 28 ; Matth. 18 : 17, 18 ; 1 Cor. 5 : 3, 4, 5, 13, 2 Cor. 8 : 9 ; 2 Thess. 3 : 14, 15 ; Hand. 20 : 28, 29, 30 ; Tit. 3 : 10 ; Openb. 2 : 20 ; 3 : 9. Natuurlijk heeft de geloovige overheid met alle leden der kerk het geestelijk oordeel gemeen (quod discretionis et approbationis vocari potest), waarbij 1 Cor. 10 : 16, 1 Thess. 5 : 20, 21 en 1 Joh. 4 : 1 worden aangehaald. Maar dit oordeel is onmiddellijk onderworpen aan het daarboven staande oordeel der kerk en in laatster instantie aan de uitspraak des heiligen Geestes of aan het Woord Gods. Tot die onderworpenheid zijn alle leden der kerk en is dus ook de overheid, als geloovige overheid, dat is als lid der kerk verplicht (Matth. 18 : 17 ; 10 : 40, 41 ; Hebr. 13 : 17 ; 1 Cor. 10 : 16 ; 1 Thess. 5 : 12). Indien de overheid echter ongeloovig is, kan zij, zoo zij dit verkiest, kennis nemen van wat er op de synode wordt verhandeld, en is zij zelf daar volkomen vrij en onafhankelijk van het kerkelijk oordeel. Want aan de kerk komt het recht niet toe te oordeelen over hen, die niet tot haar behooren. De overheid komt evenwel als overheid, afgescheiden van het feit of zij geloovig of ongeloovig is, tot het „judicium aliquod architectonicum, peremptorium, decisivum, politicum”, volgens goddelijk en menscheijk recht. Zij oordeelt daarbij nooit of iets waar of vroom is, maar of datgene wat als waar of vroom wordt aangenomen, als grondslag

van den staat kan worden vastgelegd en zoo ja, hoe dat moet geschieden. En indien dit niet kan, of en hoe het naast de bestaande religie moet worden verdedigd ; en ook indien dit niet mogelijk is, of het en hoe het in den staat al of niet getolereerd kan worden. Van dit aan de overheid toekomend oordeel is alleen beroep mogelijk op het oordeel Gods. Hierbij mag echter niet worden vergeten dat voor de kerk altijd het beroep van eene lagere op eene hoogere, en omgekeerd van eene hoogere op eene lagere overheid openstaat.

Behalve hetgeen Voetius uitvoerig over de verhouding der overheid tot de synoden opmerkt, bespreekt hij nog enkele andere punten. Zóó ontkent hij het recht der overheid om kerkelijke wetten te maken of voor te schrijven. Want het geestelijk bestuur, waartoe het geven van die wetten moet worden gerekend, behoort uitsluitend aan de kerk. Het eenige wat de overheid kan doen is de bescherming door haar staatkundig gezag van de kerkelijke wetten, die door haar zijn geaprobeerd, of het geven van wetten, die den staatkundigen kant der kerkelijke zaken betreffen, zonder welke deze laatste niet behoorlijk kunnen worden behandeld. Eenzelfde meening uit Voetius in zake de verhouding van de overheid tot de kerkvisitaties. Deze zijn een deel van de kerkelijke zorg en van het kerkelijk bestuur. Daarom heeft de overheid er zich niet mede in te laten. Doch ook hier geldt de uitzondering, dat zij een staatkundig onderzoek met betrekking tot uitwendige kerkelijke zaken mag instellen, indien zij van meening is dat het staatsbelang dit eischt. Eveneens is het haar geoorloofd de kerkelijke personen te verplichten tot het doen van de visitaties, die door de kerkorde bepaald en van staatswege bevestigd zijn.

Voetius ontzegt der overheid voorts aan leden der kerk het recht om door middel van den sterken arm der overheid kerkelijke censuur of kerkelijke beslissingen tegen te houden of te voorkomen, of ook daarvan bij de overheid in hooger beroep te komen. Ook hier is echter eene uitzondering toegelaten, al is het niet om zich op de overheid te beroepen dan toch wèl om hare hulp in te roepen. Dit kan b.v. geschieden, wanneer kwaadwilligen, tegen de officieel aangenomen en goedgekeurde kerkelijke bepalingen in, de goede orde in en de vrijheid van de kerk aanranden. Of ook als de overheid dat recht op wettige wijze, daargelaten de vraag of dit goed is, heeft verkregen en dit nu krachtens wet of gewoonte uitoefent. Of eindelijk wanneer de zaak, waarover het beroep loopt, eene zaak is van zuiver politieken aard. In al zulke gevallen mag de hulp van de overheid worden ingeroepen. Maar verder mag men ook hier niet gaan.

En Voetius legt er den nadruk op, dat telkens wanneer hij dergelijke rechten aan de overheid circa sacra toekent, dit op iedere overheid van toepassing is, onverschillig of zij geloovig of ongeloovig of van een ander geloof is. Ook geldt zij gelijkelijk, altijd circa sacra, de private samenkomsten en de openbare heiligdommen.

Ten slotte willen wij nog één punt naar voren brengen, hetwelk door Voetius in dit verband behandeld wordt. Hij kant zich namelijk uitvoerig tegen hen die van oordeel zijn dat de overheid gezag in zuiver kerkelijke zaken verkrijgt, wanneer zij openbare heiligdommen en gewijde inkomsten aan afvalligen en aan ketters ontnemt, en deze aan de kerk teruggeeft, of ook uit hare middelen tekorten der kerk aanzuivert. De grond zijner bestrijding ligt hierin dat nooit ofte nimmer eenige weldaad, door de overheid aan de kerk bewezen, onverschillig of die overheid geloovig of ongeloovig, rechtzinnig of niet-rechtzinnig is, eene dergelijke verplaatsing van gezag kan ten gevolge hebben. Consequent zou dit standpunt leiden tot de ongerijmdheid dat men ook aan elk privaat persoon, die de kerk op ruime schaal dateert, een dergelijk gezag moest toekennen. Bovendien verdedigt men daarmee de dwaze stelling, dat iemand als schenker recht zou krijgen op de macht, de vrijheid, het ambt en de goederen van dengene, dien hij iets toebedeelt. En ook die andere, dat simonie, die geschiedt om in het bezit van een kerkelijk ambt te komen, niet als kwaad wordt beschouwd. Scherp en krachtig doet Voetius dan ook tegenover dit standpunt uitkomen dat al die uitwendige dingen niets te maken hebben met het inwendig kerkelijk gezag. En wanneer de verdedigers er van hem antwoorden dat als de overheid uit hare middelen de tekorten der kerk niet aanzuiverde of de vroegere inkomsten der roomsche geestelijkheid niet aan de kerk schonk, deze hare voorgangers niet zou kunnen onderhouden en dus geen genot van hun arbeid zou hebben, repliceert hij geestig dat toch niemand beweren zal dat een pupil weinig of niets bezit, wanneer een voogd diens goederen niet uit de handen van hen, die ze onrechtvaardig bezitten of er op azen, uithaalt. Men zou evengoed kunnen zeggen dat die goederen noch aan den voogd noch aan den pupil toebehooren. Iets accidenteels als de hulp der overheid aan de kerk kan bovendien nooit grondslag zijn van kerkelijk gezag of kerkelijk bestuur. Evenmin als de ouderlijke macht op een rijke overgaat, die een armen vader en eene arme moeder van het noodige voor hunne kinderen voorziet, evenmin gaat op de geloovige overheid, als voedster en patrones der kerk, het gezag dezer laatste over. Op deze wijze handhaaft Voetius ook de zelfstandigheid der kerk tegenover de haar begunstigende overheid.

Uit het gezegde blijkt dat Voetius er zich op toelegt om eene zuivere grens te trekken tusschen de rechten der kerk en die der overheid. Wij zeggen en herhalen „en die der overheid” en niet die der christelijke of rechtzinnige overheid. Want daarom gaat het bij hem niet. Het is Voetius er niet om te doen aan te toonen in welk opzicht een geloovige magistraat de kerk dient te ontzien, maar zijn blik reikt verder. Hij wil in forsche lijnen aangeven waar de grenslijn is te vinden tusschen de bemoeienis van *de* overheid met de kerk en tusschen hare eigen, zelfstandige werkzaamheid. Wat hij zegt, geldt dus gelijkelijc voor de ongeloovige zoowel als

voor de geloovige, voor de onrechtzinnige als voor de rechtzinnige overheid. Dit moet vóór alles ter dege in het oog worden gehouden, wil men hem recht laten wedervaren.

Geen overheid, hoe christelijk of rechtzinnig ook, heeft iets te maken of liever mag eenigen invloed uitoefenen op het inwendig leven van de kerk. Consequent houdt Voetius die stelling vol. Noch over den ritus, noch over de leer heeft zij iets te zeggen. De benoeming en het ontslag van predikanten gaat evenzeer buiten haar om, als de censuur of de excommunicatie van leden der kerk. De leiding en inrichting van den openbaren eeredienst zijn geheel aan hare bemoeienis onttrokken. Het oordeel over de wenschelijkheid van eene reformatie in of van de kerk komt haar niet toe. Het staat niet aan haar te beoordeelen of het gewenscht is eene kerkelijke vergadering te houden. Het recht om haar op te roepen behoort uitsluitend aan de kerk. De overheid heeft, in 't algemeen genomen, geen recht mandatarissen naar de synoden te zenden en evenmin om kerkelijk gedeputeerden te beletten daarheen te gaan. Een agendum voor die vergaderingen mag zij niet aangeven. Het is haar niet geoorloofd besluiten, die men dààr wil nemen, tegen te houden of ook de vergadering te doen eindigen, als het haar niet naar den zin gaat. Een eindoordeel wordt haar niet toegekend. Zij heeft geen recht kerkelijke wetten te maken of voor te schrijven. Evenmin heeft zij zich in te laten met de kerkvisitaties. Kerkelijke censuur of kerkelijke beslissingen mag zij niet tegenhouden of voorkomen. In één woord: zij heeft geenerlei „judicium intrinsecum” in kerkelijke zaken.

Dit alles nu geldt evenzeer de christelijke als de niet-christelijke overheid. Al bevoordeelt eerstgenoemde de kerk nog zoozeer, door haren moreelen of geldelijken steun; al steunt zij de kerkelijke besluiten en leerregels met haar gezag en door hare politieke wetten; al dwingt zij degenen die ongehoorzaam zijn aan de kerkelijke tucht, ter wille van de kerk, tot onderworpenheid; al verschaft zij haar openbare heiligdommen en stelt zij haar in staat de predikanten te onderhouden — niets van dat alles wettigt hare inmenging in de zaken, welke behartiging aan de kerk door haar Hoofd Jezus Christus is toevertrouwd. Als geloovige overheid kan zij de rechten uitoefenen, die elk lid der kerk heeft. Maar verder reikt hare bevoegdheid niet, welk nauw contact er ook tusschen de gereformeerde kerk en de overheid, belijdende de gereformeerde religie, moge zijn.

Toch is het opmerkelijk hoe streng Voetius, tegelijk dat hij de zelfstandigheid der kerk bepleit, de rechten der overheid tegenover de kerk in het oog houdt. Zoo acht hij het nuttig dat geene openbare vergadering, dus ook geene synode, wordt belegd, zonder dat vooraf de toestemming van het openbaar gezag is gevraagd. En dat onverschillig of dat openbaar gezag christelijk of niet-christelijk, rechtzinnig of onrechtzinnig is. Want het is in het belang der openbare orde dat de overheid wete welke menschen openlijk willen samenko-

men en wat zij met hunne vergadering beoogen. En aan dit staatsbelang moet ook de kerk zich onderwerpen. Ook erkent hij het recht der overheid om kerkelijk gedeputeerden te verhinderen de synode bij te wonen, wanneer dit politieke moeilijkheden met zich zou brengen. Ja, zij mag zich zelfs op de synode laten vertegenwoordigen, wanneer zij vreest dat er aldaar iets ten nadeele van den staat zal geschieden. Met het oog daarop mag zij ook het zoogenaamd uitwendig of staatkundig voorzitterschap waarnemen en verhinderen dat aldaar zaken worden behandeld, die tot haar terrein behoren, of conclusies worden genomen, die strijdig zijn met het staatsbelang. Eveneens is het haar geoorloofd ter wille van dit laatste een onderzoek in te stellen aangaande uitwendige zaken en kerkelijke personen te verplichten tot het doen van visitaties, die door de kerkorde bepaald en van staatswege bevestigd zijn.

Bij dit laatste schijnt echter bij den eersten oogopslag meer speciaal van haar recht als christelijke of gereformeerde overheid sprake te zijn. Ditzelfde schijnt het geval, wanneer Voetius een beroep op de hulp van de overheid toelaat, als kwaadwilligen tegen de officieel aangenomen en goedgekeurde kerkelijke bepalingen in, de goede orde in en de vrijheid van de kerk aanranden. En eveneens schijnt dat zóó, wanneer hij aan de overheid de macht geeft om de kerk tot het houden van een concilie te dwingen; in geval b v. de kerk gevaar zou loopen onder den invloed van verkeerde elementen of onruststokers te geraken. Toch is hier van eene speciale roeping der christelijke overheid geen sprake. Want Voetius kent de macht om in deze gevallen in te grijpen evenzeer aan de ongelovige als aan de geloovige overheid toe. En dat eenvoudig, omdat het hier eene zaak geldt van openbare orde, tot welke handhaving de overheid is verplicht. In het eerstgenoemde geval betreft de overheidssteun regelingen, die door het openbaar gezag zelf zijn goedgekeurd en in het laatstvermelde geval dient de overheidsdwang alleen om kwaadwilligen te beletten de kerk in de war te sturen. Maar als vreesde Voetius hier te worden misverstaan, voegt hij er uitdrukkelijk aan toe, dat hij met kwaadwilligen niet de kerken zelf bedoelt, maar de oproerige elementen en onruststokers. „Compulsionen cum dico, non intelligo de Ecclesiis sed de *ἀτακτοῖς* aut refractariis aut turbantibus quibusdam clericis”.

Hier ligt echter het zwakke punt in Voetius' betoog. De overheid moet in deze gevallen beoordeelen wie kwaadwilligen en wie die verkeerde elementen zijn. Daartoe moet zij een bepaalden maatstaf aannemen. En die maatstaf — want dit kan niet anders — moet verschillend zijn, al naar mate de overheid geloovig, ongelovig of onrechtzinnig is. Zoo krijgt men een onregelmatigen en onrechtvaardigen dwang van de overheid over de kerk, en ten slotte tevens indirect een invloed van de overheid op de kerkleer, waarvan Voetius juist niets wil weten. En dat nog wel mogelijk van de zijde eener ongelovige overheid!

Hier wordt derhalve van de overigens zoo nauwkeurige grensbepaling tusschen de eigenlijk-geestelijke taak der kerk en de uitwendige, de handhaving der openbare orde betreffende, taak der overheid afgeweken. Ten gevolge hiervan voldeed het stelsel van Voetius noch aan de voorstanders der volstreckte zelfstandigheid van de kerk tegenover de overheid noch aan hen, die aan de christelijke overheid eene roeping tegenover de kerk willen toegekend zien, maar die zij tot geen prijs in de handen van eene ongeloofige of onrechtzinnige overheid willen zien gelegd.

In denzelfden tijd, waarin Gijsbertus Voetius zijn *Politica Ecclesiastica* (1663—1676) schreef en uitgaf, bewerkte zijn utrechtsche ambtgenoot, Franciscus Burman, zijne „*Synopsis theologiae et speciatim foedorum Dei ubi initiis seculorum usque ad consummationum eorum*”, waarin hij een ander standpunt innam dan Voetius in zake de macht der overheid in kerkelijke zaken. Het werk verscheen in Utrecht in 1671. Al was deze hoogleeraar een groot vriend van Coccejus, en al heette hij cartesiaan, zoo mag toch niet worden vergeten, dat hij, evenals zijn schoonvader, Heidanus, een heftig tegenstander van de remonstranten was en als goed gereformeerd bekend stond. Zijne *Synopsis* legt daarvan trouwens de sprekende bewijzen af. En toch nam Burman, ten aanzien van de kwestie van de macht der overheid in kerkelijke zaken, een geheel van Voetius afwijkend standpunt in. In dit opzicht was hij, de gereformeerde, het, evenmin als Vedelius, met vele gereformeerden eens. Zijn uitgangspunt is dat de macht, die de overheid van God heeft ontvangen, zich niet alleen uitstrekt over het lichamelijke. Zij moet hare zorgen ook uitstrekken tot datgene wat voor de eeuwige zaligheid der onderdanen bevorderlijk is. Maar men moet bij de toepassing van dit beginsel onderscheid maken tusschen de bediening der heilige zaken zelf en de macht hierover. Voorheen vloeiden beide ambten, de bediening van heilige en burgerlijke zaken, soms ineen, zooals bij Melchizedek en de aartsvaders. Maar nadat de wet is gegeven, werd dit anders. Eerst nog bediende Mozes, de overste des volks, ook het priesterambt. Doch daarna veranderde dit. Aäron werd priester. Het onderscheid, dat toen tusschen beide bedieningen werd vastgelegd, is door Christus gehandhaafd. Zoo bleef het, totdat de roomschen de kerk opvoerden tot een staat van onbepaalde heerschappij en tirannie, waaraan de koningen zelfs onderworpen moesten zijn. De hervorming herstelde echter de gezonde verhouding.

Maar al zijn deze beide bedieningen van elkander onderscheiden, zoo strijden zij allerminst met elkander. Dit komt wèl het sprekendst hierin uit, dat, al zijn de ambten verschillend, hun gebied en macht dit niet zijn. Zoo zorgt de burgerlijke regeering er ook voor dat niet alleen de lichamen, maar ook de zielen door den toom van den godsdienst worden gebreideld. Bovendien vergete men niet dat waar de

hoogste regeering slechts bij één persoon, in Holland bij den prins, zijn kan, dezen dus ook de hoogste zorg en het eindoordeel over de heilige zaken en de opperheerschappij over de kerk en de kerkelijke personen toekomt. In overeenstemming met Jes. 49 . 23 handhaaft hij hare uitwendige orde met het hoogste gezag.

Nadat hij dit in het algemeen heeft vooropgesteld, verkondigt hij de volgende stellingen. Belydt de overheid de leer der kerk niet en wordt zij vervolgd, dan wordt deze haar eigen meester. Zij zelf roept dan hare vergaderingen samen, stelt predikanten aan, maakt wetten en oefent de tucht uit. Doch indien de overheid het christelijk geloof aanneemt, dan wordt de zaak gansch anders. Zij neemt in dat geval de zorg over de kerk op zich en de kerk geeft zich harerzijds aan die zorg over. Want de overheid heeft de macht om den godsdienst in te stellen en te bevorderen, gelijk blijkt uit de natuur van de burgerlijke macht en de heiligheid van haar ambt, dat immers de zorg zoowel over het eeuwig als tijdelijk welzijn der onderdanen met zich brengt. Men bedenke ook dat geen enkele vereeniging of vergadering de onfeilbare macht heeft om over de religie te vonnissen. Ook de kerk bezit deze niet, omdat zij geen jurisdictie heeft. De overheid is de eenige, die dit doen *kan* en daarom *moet* doen. Natuurlijk dient zij daarbij toe te zien dat zij zich bij hare uitspraken door den raad van verstandige mannen en leeraars der waarheid laat leiden, maar de beslissing ligt in hare hand.

Ook brengt de natuur der kerk deze regeeringszorg mede. Voor allerlei vereenigingen van burgers interesseert zich de overheid. En onder deze alle komt de kerk ongetwijfeld het eerst in aanmerking.

Het is dan ook verkeerd te meenen dat de overheid geene kerkelijke wetten zou kunnen maken. Men zegt dan gewoonlijk ter verdediging van dit standpunt, dat het geloof en het kerkbestuur niet van de overheid, maar van Christus als eenigen Koning afhankelijk, maar evenzeer als het huwelijk, hoewel de plichten van man en vrouw door de wet Gods bepaald zijn, onder toezicht van de overheid staat, geschiedt dit rechtmatig met de kerk. Het een sluit het ander niet uit. Ook helpt het argument niet, dat het rijk van Christus niet van deze wereld is, en de overheid, die alleen aardsche macht bezit, dienaangaande dus geene bevoegdheden heeft. Want het toezicht der overheid heeft geen betrekking op het inwendige van dat koninkrijk. Slechts voor zoover de vergadering der geloovigen een uitwendige gestalte in den staat verkrijgt, staat zij onder de macht der overheid en mag deze zelfs hare zorg daaraan niet onttrekken, omdat zij voor het eeuwig welzijn der burgers heeft te waken. Wanneer dan de overheid kerkelijke wetten geeft, zijn zij kerkelijk ten aanzien van het voorwerp, dat daarbij geregeld wordt maar overigens zijn zij burgerlijk. Daarin ligt geene tegenstrydigheid dat dezelfde wet burgerlijk en kerkelijk of religieus is, want de overheid bevestigt dan alleen, door eene wet voor de burgerij, de eene of andere goddelijke wet.

In verschillende onderdeelen zet Burman vervolgens uiteen wat de overheid op het gebied van godsdienst en kerk moet doen.

Zij moet zorgen voor geschikte plaatsen en tijden van de uitoefening van den godsdienst, beletselen voor den godsdienst wegnemen en maatregelen nemen dat de naam Gods niet gelasterd worde en geene kettersche gevoelens de overhand nemen. Zij moet toezicht houden op den openbaren godsdienst, zoodat deze zuiver blijve en op de predikanten, zoodat zij hun plicht doen. Bij beroepingen doet zij haren invloed gelden, opdat er slechts predikanten komen, die het ambt waardig zijn en opdat geen anderen in de gemeente komen. Eveneens heeft zij de macht om predikanten af te zetten. Dit is een deel harer jurisdictie. Ook kan zij synoden bijeenroepen, bij de beraadslagingen tegenwoordig zijn en deze leiden, haar gezag bij het nemen van besluiten doen gelden, en deze kracht van wet geven. Vooral ook is zij bevoegd klachten aan te hooren van hen, die zich door kerkelijke vonnissen bezwaard achten; een nieuw onderzoek te gelasten, zoo dit haar gewenscht voorkomt en den klagers andere rechtens toe te wijzen. Zelfs mag zij, wanneer zij ziet dat iemand door partijschap wordt verdrukt, zelf als rechter fungeeren. Scholen moet zij oprichten, waar de goede kunsten geleerd worden en planthoven der christelijke leer vestigen. Zij moeten den godsdienst, zoo deze bedorven is, zuiveren en de vervallen kerk in haren vroegeren luister herstellen. De vorsten dienen de kerken in hun gebied te verzorgen en zich te ontfermen over christenen, die elders verdrukt worden. Eindelijk moet zij trachten de ketters te recht te brengen en in bedwang te houden, en aldus deze voortvretende besmetting uit de kerken pogen te weren. Maar daarbij moet zij een onderscheid maken tusschen hen, die zich aan lichte en tusschen hen, die zich aan hardnekkige dwalingen schuldig maken, alsmede tusschen hen, die voor zichzelf dwalen, en hen, die dit openlijk doen en dan voor die dwalingen propaganda maken. Deze laatsten moeten natuurlijk zwaarder gestraft worden. Soms kan echter broederlijke samenspreking zeer nuttig werken. Ook mag de overheid niemand alleen op grond van eene bloote dwaling of verkeerde opvatting van God dooden. Van haren kant moet de kerk de overheid eeren, maar haar ook herinneren aan hare plichten. Liefst echter brenge zij de mislagen der overheid niet onder het volk noch krenke zij de hoogheid van haar gezag door openbare boetpredicaties. Aan vrijmoedigheid pare de kerk voorzichtigheid.

Hier klinkt dus een geheel andere toon dan Voetius had doen hooren. Bij Burman is namelijk wèl degelijk sprake van de macht der overheid *in* de kerk, die zijn ambtgenoot met zooveel kracht had bestreden. Opnieuw bleek hieruit, dat de gereformeerden niet één lijn trokken, waar het de bepaling van de verhouding der overheid tot de kerk betrof. Ook in het midden en op het einde der zeventiende eeuw kon men te dezen opzichte van een probleem blijven spreken.

Een heel eind verder dan Burman ging zijn stadgenoot en volbloed cartesiaan, Lambert Velthuysen, eerst proponent, later praktizeerend geneesheer. Volgens hem kon de magistraat personen tot de diensten en bedieningen in de publieke kerk committeren, en ouderlingen en regenten der kerk benoemen. Als algemeene politie is de magistraat bevoegd tot regeeren, wetten maken, straffen en beloonen. Alles van dien aard, dat in de kerk wordt gevonden, is civiel en politiek, en behoort dus tot de bevoegdheid der plaatselijke overheid ¹⁾. Zij heeft in zooverre de regeering der kerk, de legislatieve macht; zij is daarmede „geoccupeert omtrent de Goddelycke wetten, nae dewelcke die Regeering moet bestiert worden” ²⁾. Gelijk alle bediening in het gezin tot het rechtsgebied van den vader behoort, zoodat hij de personen kan kiezen, die noodig zijn voor de stoffelijke en geestelijke behoeften der zijnen, zoo komt den magistraat als voedsterheer der kerk het recht van de applicatie der kerkelijke functies toe ³⁾. Men ziet dat wij hier weer vrijwel uitkomen bij het standpunt van de remonstranten.

Op het einde der 17e eeuw zag echter een geheel nieuwe reeks van strijdschriften over dit onderwerp het licht. Het optreden van Willem à Brakel te Rotterdam gaf hiertoe aanleiding.

Wat was geschied? De drossaert van Gorkum had een beroep, door den kerkeraad van Hoornaar uitgebracht, niet willen approberen. Het daarop door den kerkeraad uitgelokt „mandament van maintenue” van wege het Hof van Holland, gaf den staten aanleiding tot de resolutie van 17 September 1687, waarin vastgesteld werd „dat diegeene aen dewelcke competeert 't recht van approbatie van de beroepen op eenige Predicanten gedaan, hebbende de macht ende faculteyt om die gedane beroepen te mogen approberen, of oock wel excuseren ende improberen, sulcks sy in goeden gemoede oordeelen te behooren, ende dat sy niet gehouden syn van de voorschreve approbatie of oock het weygeren van dien, of omdat sy de voorschreve beroepinge hebben geëxcuseert of geïmprobeert, eenige redenen te geven aan eenige Kercken-Raden, Classen of andere Kerkelyke vergaderingen ofte Collegien of over de voorschreve gedane approbatie of excuseren ofte improberen van het voorsz. gedaene versoeck, haer voor eenige van de Hoven van Justitie of Rechtbanken in te laten, veelmin in eenigh Proces te treden”. De uitspraak van het hof zou dan blijven „buyten executie”.

Tegen deze houding nu van de staten had Brakel zijdelings in een preek te Rotterdam gepolemiseerd. Had dit den magistraat reeds ontstemd, nog veel meer was dit het geval, toen die preek in druk was verschenen. De reeks van geschriften tegen Brakel, die toen verscheen, werd ingeleid door het geschrift van I. C. van Bleys-

¹⁾ Eerste Apologie bldz. 10 vv.

²⁾ Tweede Apologie bldz. 22 vv.

³⁾ Derde Apologie bldz. 6 vv. en Vierde Apologie bldz. 6 vv.

wyk, die sinds 33 jaren ontvanger-generaal der kerkelijke goederen te Delft was, getiteld : „Mose als een Godt over Aäron, dat is Schrif-
tuurlijke wederlegginge van al het gene door D. Brakel tegen haar
Ed. Gr. Mog. Resolutie in dato den 17^{en} Sept. 1687, binnen de Stadt
Rotterdam op den 25^{en} July 1688 openbaarlijk is gepredikt, tot
nadeel van 't H. Regt der Christelijke Overheyd, welke Predikatie
naderhand, nevens sekere Voor- en Na-Reden door den Druk nog
meer gemeen gemaakt is, dienende deze Wederlegginge tot Berigt
ende Bewijs dat onze Heere Jezus Christus, als de Eenige Souve-
raine Koning over Zion, ende het eenige Hooft zijner Heylige
Algemeyne Kerk geordineert heeft in zijne Heylige Schriften, de
Geloovige Overheden tot wettige Hoofden (onder Hem) over de
tigtbare Particuliere Kercken hier op aarde”.

Van Bleyswyk begint den titel van Brakel's preek te critiseeren
„De Heere Jezus Christus voor de Alleene ende Souveraine Koning
over Zijne Kerke uytgeroepen”. Dat woord „Alleene” is onjuist.
Want Christus is èn Koning over Gods bijzonder rijk èn Koning
over de politieke vorsten, voor zoover zij Hem dienen (Ps. 2 : 10, 11,
12 ; Jes. 49 : 23 ; Openb. 21 : 24). De uitdrukking „koning der
koningen” en „Heer der heeren” ziet ook op dit laatstgenoemde
koningschap (Openb. 7 : 14 ; 19 : 16). De eer van den Christus wordt
er bovendien door verhoogd, wanneer men erkent dat Hij als het
hoofd van alle overheid en macht (Col. 2 : 10) sommige koningen
en souvereine heeren gebruikt als zijne onderdanige politieke diena-
ren niet alleen *bij* of *omtrent*, maar ook *over* en *in* de zichtbare ker-
ken op aarde, evenals Hij dit de herders doet (Ef. 4 : 11). De
stelling, die Bleyswyk verdedigt is dan ook deze dat aan de christe-
lijke overheden, zijnde de hoogste overheden onder God en Christus,
of deze vertegenwoordigende, belijdenis doende van de ware Chris-
telijke religie, door een goddelijk recht, gegrond in de heilige schrift,
de macht toekomt of van Godswege is geoorloofd, een leeraar
of predikant te improbeeren, die door den kerkeraad onder hun
gebied is gekozen en aan hen als bewaarders van de twee tafelen
van Gods wet en voedsterheeren der kerk van Christus, is voorge-
steld of overgeleverd, zonder van die improbatie uitdrukkelijk
de redenen aan den kerkeraad op te geven, en krachtens hare
authoriteit volgens haar geweten, als hoofd onder Christus van
de zichtbare particuliere kerk, die verkiezing te vernietigen en
den kerkeraad een ander en geschikter predikant te doen be-
roepen tot meerder dienst en rust van de kerk naar de meening
dier overheden.

Eerst haalt hij ter verdediging dezer stelling het O. T. aan en wèl
de voorbeelden van Mozes ; Josua ; Richt. 2 : 7—19 ; het bevel
Gods aan de koningen, Deut. 17 : 18 ; 2 Kon. 22 : 8 vv. ; Ps. 2 : 10—12 ;
Spr. 8 : 15, 16 ; 16 : 12, 13 ; 20 : 28 ; Pred. 8 : 4 ; de daden van
David, Salomo, Asa, Josaphat, Joas, Hizkia, Josia ; de drie laatste
verzen 10, 11, 12 van Psalm 2, waarin de vorsten op eene wijze

worden vermaand, die hun hooge ambt in kerkelijke zaken bewijst ; Psalm 72 : 10, 11, waarin de bekeerde heidensche koningen worden voorgesteld als zich buigende voor het Hoofd der algemeene kerk — en dat *als* koningen ; en eindelijk Jes. 49 : 23 of 60 : 3, 16, waarvan hij eene andere exegese geeft dan Brakel. Tegenover Brakel, die zeide, dat er slechts twee teksten door de remonstranten ten voordeele van hun standpunt ter zake van de macht der overheid in kerkelijke zaken werden aangehaald, nl. Jes. 49 : 23 en 1 Kon. 2 : 27, 35, wijst hij op tal van andere als Ex. 4 : 10, 12, 15, 16 ; 18 : 19, 22 ; 28 : 1, 2 ; Num. 20 : 26, 28 ; Deut. 1 : 18 ; Jos. 3 : 6, 8 ; 4 : 16 ; 5 : 2, 3, 4 ; 6 : 6 ; Jos. 23 en 24. Ook toont hij aan dat Mozes, Jozua en de koningen niet als profeten, maar als volkshoofden hun kerkelijk werk deden. Ten tweede draagt hij voor zijn standpunt bewijsplaatsen uit het N. T. aan. Het bijzondere rijk Gods, waarvan in Matth. 6 : 10 sprake is, staat onder het algemeene, waarop vs. 13b doelt, en dus staan de dienaren van het eerste onder die van het tweede. Ten andere bewijst Matth. 23 : 1 vv. dat Jezus gehoorzaamheid zijner jongeren eischt aan farizeën en schriftgeleerden, voor zoover zij op den stoel van Mozes zitten, dus voor zoover zij politieke personen zijn. Christus en de apostelen eischen gehoorzaamheid aan de overheid (Matth. 22 : 21 ; Rom. 13 : 1, 2, 6, 7 ; Tit. 3 : 1) zonder de uitzondering als gold dit niet het geval, wanneer zij een christen leeraar begeert te beroepen, die reeds door de classis of kerkelijke personen is geëxamineerd en beroepbaar gesteld, en dien zij speciaal om zijne bekwaamheid wenscht. Verder betoogt hij dat de taak van de overheid, zooals 1 Tim. 2 : 2 deze beschrijft, de bedoelde macht in zich sluit. Uit Openb. 17 : 13, 17 toont hij aan dat de koningen in de christenheid hunne kracht en macht tijdelijk aan het beest, d.i. den paus moeten overgeven, doch deze herwinnen, wat door de reformatie is geschied.

Dan gaat hij voort de parallel aan te geven tusschen de verhouding van kinderen en ouders, en die van onderdanen en overheden, op grond van het vijfde gebod, dat „volgens de H. Schrifture ende onze Christelijke Leere”, onder den naam van „vader” ook verstaat de hooge of souvereine overheden als vaders des vaderlands, en onder den naam „moeder” de subalterne overheden.

Voorts wijst hij op de openbare belijdenisschriften der gereformeerde kerken ; op art. 36 der gereformeerde geloofsbelijdenis ; het 11e hoofdstuk van die der Engelsche gereformeerde kerken ; het 16e artikel van die der Boheemsche gereformeerde kerken ; het 23e artikel van die der Zwabische gereformeerde kerken ; het 7e artikel van die der Bazelsche gereformeerde kerk ; de confessie der Straatsburgsche gereformeerde kerk. Verder verwijst hij naar de opgaven van Wtenboogaardt.

Eindelijk haalt hij voor zijn standpunt geschriften van vermaarde theologen aan : de aanspraak van Calvijn aan den koning van Frankrijk, en het vierde boek zijner institutie (art. 9 van het 20^e

hoofdstuk); de Aphorismen van Johannes Piscator (20^e plaats in art. 19); de uitlegging van den brief aan de Romeinen van David Paraeus (op Rom. 13); de aantekening op art. 36 van de gereformeerde geloofsbelijdenis in het boek „Foederatum Belgium Orthodoxum” van Samuel Maresius; het geschrift van Vedelius: „De Episcopatu enz.”.

Een ander deel Van Bleyswyk's geschrift is gewijd aan het betoog, dat Brakel niet genoeg onderscheid maakt tusschen de onzichtbare en de zichtbare kerk, wanneer hij de macht der overheid in de kerk miskent; dat hij evenmin voldoende onderscheid maakt tusschen geloovige en ongeloovige overheden en eindelijk, dat hij dit ook niet behoorlijk doet tusschen de onmiddellijke en middellijke beroeping tot kerkelijke ambten. Ook verwijt hij Brakel het maken van een valsch onderscheid tusschen de politieke ambten, als alleen gericht op 's menschen lichamelijken en de kerkelijke ambten, als alleen gericht op 's menschen geestelijken toestand. De overheid toch heeft op den welstand van den geheelen mensch, ziel en lichaam te letten. Hij haalt hierbij aan F. Burman's Synopsis (8^e Boek, 10^e hoofdstuk).

Eindelijk herinnert Van Bleyswyk aan een acte van 5 September 1591, door de staten van Holland gegeven aan de gedeputeerden der zuidhollandsche synode, waaruit blijkt dat zij de kerkorde van 1586, waarop Brakel zich telkens beriep (art. 4), niet geauthoriseerd hebben ¹⁾.

Zijn resultaat is, „dat het bedrijf ende de geheele possessie der Christelijke Overheden directelijk is gefondeert op Godts Woord, maar de possessie der Kerkelijke voorgangers is gefundeert alleen op de gunst en de bescheydenheyd der Christelijke Overheden”.

Brakel zelf heeft den 7^{en} Juni 1689 op dit geschrift een kort antwoord gegeven, getiteld: „Een Brief Aen den Ed. Heer J. C. van Bleyswyk, ontfanger Generaal van de Kerkelyke goederen,

¹⁾ Bleyswijk had hierin gelijk. Want gedeputeerden vroegen aan de staten 1. of niemand het predikambt zou mogen bedienen tenzij hij wettig geëxamineerd of toegelaten was; 2. of op den predikant, die ongeregeld was in leer en leven, onverhinderd de kerkelijke censuur mocht worden toegepast; 3. of elk jaar een particuliere synode mocht worden gehouden, en daarop bekwame commissarissen-politiek tegenwoordig zouden zijn, en 4. en of de staten vooral goed voor de leidsche academie, inzonderheid voor de Theologische faculteit zullen zorgen en een Theologisch studenten-college oprichten. De staten nu willigen de verzoeken onder 1, 2 en 3 in; behalve dat zij er in antwoord op 3 bijvoegen dat de commissarissen-politiek moeten zorgen dat er op die particuliere synoden geen politieke zaken noch dingen, die op de algemeene synode thuisbehooren, worden behandeld; wat de leidsche academie echter betreft, behouden zij zich alle vrijheid voor.

Uit die vragen en antwoorden trekt Bleyswijk terecht de conclusie dat de kerkorde van 1586 niet was geauthoriseerd. In dat geval toch zouden verscheidene dezer vragen geen zin gehad hebben.

Tot antwoord op syn Tractaat, Mose als een God over Aäron". Het is van niet veel waarde. In hoofdzaak verdedigt hij zich op deze twee punten, ten eerste dat hij en andere predikanten zouden willen heerschen en als geestelijke en kerkelijke overheden zouden willen fungeeren, en ten andere dat hij de werkelijke overheid zou minachten en ongehoorzaam zijn. Verder keert hij zich nog tegen het betoog van Van Bleyswyk, dat zijn brief aan den magistraat een bedrieglijk karakter zou hebben gedragen. Maar deze kwalificatie daargelaten, moeten wij erkennen, dat de bewijsvoering van Brakel zwak is. Als Van Bleyswyk hem verwijt, dat hij aan art. 36 niet kan vasthouden, wanneer hij alleen een jus circa sacra erkent, antwoordt hij : „UEd hadde behooren te konnen onderkennen het onderscheyt tusschen Kerckendienst en tusschen de hand daaraan te houden. 't Verwerft van zelfs de approbatie van allen dat alle volgende daden in dien artikel : uyt te roeyen Afgoderye enz. daden zijn *omtrent* en niet *in* de kerke." Alsof hiermede de consequentie van art. 36, als leidende tot jus *in* sacra, voorgoed van de baan kon worden geschoven ! En als van Bleyswyk hem tegemoetvoert, dat de dordtsche kerkorde zelfs *nooit* door den staat is geconfirmeerd dan beantwoordt hij deze opmerking met deze minwaardige argumentatie : „UEd. meynt dat ik een abuus begaa niet te zeggen bij den Staat geconfirmeert, maar UEd. begaat het selfde abuus met pag. 67 te zeggen, dat Vriesland die heeft geconfirmeerd, soo zijn wij dan in desen gelijk, indien het waar is dat ik abuus hebbe". Maar het belangrijkste is wèl, dat hij toegeeft dat de magistraat rechtmatig een beroep kan improbeeren, zonder dat hij de reden daarvan opgeeft. In zijn preek had Brakel gezegd, dat bij de toepassing van art. 4 der kerkorde door de overheid „reden moest gegeven werden". Thans doet hij een anderen toon hooren, als hij zegt : „Dat staat vast dat de Overheyt altijd reden moet *hebben* ; die reden te *geven* tot onderrichtinge kan somtijds nuttig zijn tot cultivering van een soete harmonie en correspondentie". Me dunkt, de heer Van Bleyswyk zal het aangenaam gevoel gehad hebben, dat Brakel hem met deze woorden op dit punt alles toegaf. Want wat beteekent het, dat de magistraat reden moet *hebben* tot improbatie, als hij niet verplicht is de reden te *geven* ? De kerk weet dan ook nooit of er werkelijk reden tot improbatie bestond. De magistraat wordt *facto* geheel vrij, iets wat Brakel in den beginne juist zóó heftig bestreed. Hij was kennelijk meer genaderd tot het steeds door den kerkeraad ingenomen standpunt, namelijk dat het, al huldigde men eigen beginseien in afwijking van die der overheid, het toch maar zaak was voor den goeden gang der kerkelijke aangelegenheden op goeden voet met haar te blijven en derhalve ietwat te transigeeren.

Naar aanleiding van dezen door Brakel met den rotterdamschen magistraat gevoerden strijd traden een drietal mannen vóór de macht der kerk in het krijt. Met opzet kenschets ik hen niet als verdedigers

van Brakel, omdat hunne geschriften dat karakter niet hebben. Zij nemen elk in de belangrijke kwestie van de macht der overheid in kerkelijke zaken een eigen standpunt in, dat soms sterk van dat van Brakel afwijkt. De aanleiding voor twee hunner om zich in dezen strijd te mengen, bood het geschrift van den heer Van Bleyswyk; de derde strijder vindt in het algemeen in de kwestie of hij die het recht van approbeeren heeft, ook het recht van improbeeren heett aanleiding om zijn gevoelen kenbaar te maken. Laatstgenoemde Ds. Leonardus Ryssenius, predikant te Heusden, schreef: „Apolo-gie voor het Reght der Overheden, des Volks ende der Kercke. Waer in medegehandelt wordt van het Reght van approberen en improberen”, Amsterdam 1689; de twee eersten waren Jacobus Koelman, Brakel's vriend, die in het licht gaf eene „Wederlegging van een Boekjen van J. C. van Bleyswyk, Genaamt Moses als een Godt over Aäron: In een Brief aan Zijn Ed.”, Amsterdam 1689, en een Haagsche ziekentrouster, Jacobus Schuts, die schreef: „Schriftuerlyk en Redelyk Oordeel over het Regt der Overheden. In Kerkeleyke Saeken. Ontdekt by manier van een Onderlinge 't Samenspraek tusschen vyf Persoonen, zynde een Polityk, een Kerkelyk, een Partydig, een Onpartydig, en een Onervarene, dienende tot wederlegging van dat de Heer J. C. van Bleyswyk, Ontfanger generael der Kerkeleyke goederen tegen de Predikatie van Ds. Brakel, over de alleen souveraine regeering van Jesus over syn Kerk heeft believen in te brengen”, Amsterdam 1689. Van deze drie mannen schreef Koelman zeker het meest in Brakel's geest.

In Ryssenius' geschrift treft ons allereerst de meening, dat de macht van de overheid onder Christus staat. Tegenover Apoloni-us, die in zijn de jure majestatis bldz. 35, 37 § 4, 38 § 6 zegt, dat de macht van een overheid niet gesubordineerd is of staat onder het middelaarsambts-rijk van Christus, en dat de overheid ten opzichte van haar ambt geen dienaar is van den middelaar Christus, plaatst Ryssenius de stelling dat alle ambten der overheden staan onder den middelaar Christus. (Ps. 2; 10, 11, 12; 72: 10; 89: 28; Deut. 18: 18; Matth. 28: 19, 20; Luc. 19: 27; Rom. 14: 11; Phil. 2: 10; Col. 2: 10; 1 Cor. 15: 25; Hebr. 1: 6, 14).

Het doel, waarmede God onder Zich en onder Christus en Zijn Woord, de overheid heeft ingesteld is niet alleen, dat de onderdanen gerust zouden leven, eten en drinken, maar ook dat zij hunne eeuwige zaligheid zouden bewerken. Daartoe moet de overheid gelasten wat God gelast en verbieden wat God verbiedt. Hij somt daarbij op: de vreeze Gods, de voorbede voor de overheid, het onderhouden van Gods geboden, de inscherping van de wet Gods aan de kinderen, de prediking door de predikanten van Gods wet en ordonnanties, het vasten en bidden wanneer land en kerk worden bedreigd. Dit alles kan en moet de overheid gebieden, desnoods met straffen.

De macht nu van het approbeeren en improbeeren strekt zich

even ver uit als die van het gebieden en verbieden. Dat beteekent dat de overheid alle daden van hare onderdanen moet approbeeren die met den last van God, haren principaal, overeenkomen, en improbeeren die daartegen strijden. Maar omgekeerd mag zij ook niet approbeeren wat tegen, en niet improbeeren wat volgens Gods wetten geschiedt. Want zij staat onder den éénen wetgever, die alles met souvereine macht ordineert, approbeert en improbeert. Ten aanzien van de door den Heer gewenschte orde in Zijn kerk spreken duidelijk Ef. 4 : 11, 12, 13 en 1 Tim. 3 : 15, waarnaar zich ook de overheid moet gedragen.

Bindt Ryssenius alzoo het recht der overheid tot approbatie of improbatie aan een objectieven maatstaf, hij herinnert haar bovendien dat het tegen de behandeling van menschen als redelijke schepselen strijdt, wanneer men de improbatie toepast *zonder opgave van redenen*. Wanneer de officieren als subalterne overheden daartoe de macht hadden, zou hun wil op het stuk van de beroeping van predikanten in de plaats van de kerkorde treden. Ook zouden, daar velen dier officieren roomsch zijn, deze de beroeping van zuiver gereformeerde predikanten voortdurend kunnen improbeeren en die van half-roomschen, socinianen, remonstranten, kwakers, libertijnen kunnen approbeeren. Op die manier werkt men ook de simonie in de hand, omdat zij de approbatie kunnen geven aan het beroep van hem, die hun het meeste biedt.

Wanneer men wat hier omtrent de noodzakelijkheid van de opgave van redenen bij improbatie gezegd wordt, vergelijkt met het antwoord van Brakel aan Van Bleyswyk, dan ziet men dat Ryssenius niet zoo gematigd is als de rotterdamsche predikant. Zijn geschrift is vrij onsamenhangend en onbeteekend.

Datzelfde geldt in veel meerdere mate van het boekje van Jacobus Schuts. Slechts in zooverre heeft het voor ons waarde dat hij radicaal het recht der overheid van approbatie en improbatie ontkent. In zooverre gaat hij veel verder dan Ryssenius. Hij wil zelfs niet onderzoeken wat aangaande approbatie en improbatie door synoden is bepaald ; het is hem genoeg dat Gods Woord haar niet kent — en dus verbiedt. Het argument dat de overheden als betaalsheeren der predikanten recht op hunne approbatie of improbatie heeft, verwerpt hij op grond dat die betaling geschiedt „of uyt de gemeene beurs of uyt sulke goederen die geensins de overheden in 't particulier eygen syn, maer die expres tot betalinge der Predikanten gedestineert syn”. Ook dat andere argument, dat de overheden niet verplicht zijn hen als burgers in hare steden toe te laten, weerspreekt hij door de opmerking dat een predikant op een bepaalde plaats niet als een burger, maar „als een geestelijk officiant” wordt geroepen „en opsiender die van syn Coning Jesus verweerdigt en gelast is om een bedienaer des Eyangelijs te syn en dat over al daer hij hen sal gelieven te roepen”. En nu is het kwaad, dat men hem juist als geestelijk officiant improbeert. Zijn slotsom is dan ook

dat evenmin als een predikant het recht heeft om een politiek regent te improbeeren, wanneer deze veel meer tot nadeel dan tot voordeel van het gemeenebest schijnt op te treden, de overheid het recht heeft zich te mengen in de kerkelijke regeering en een beroep te improbeeren. Het eenige wat de overheid kan doen bestaat in het kenbaar maken van hare bezwaren tegen den predikant aan den kerkeraad, met verzoek zijne verkiezing te vernietigen. Geeft de kerkeraad daaraan dan geen gehoor, zoo kan zij appelleeren op de classis of in laatster instantie op de synode. Maar wanneer ook deze laatste haar in het ongelijk stelt, moet zij lijdzaam berusten.

In dit geheele betoog redeneert Schuts alsof artikel 36 niet bestaat. Hij spreekt er zelfs niet over. Trouwens stoort hij zich ook weinig aan synoden of resoluties. Het is, als men hem leest, alsof staat en kerk geheel vrij van elkander staan. Brakel zal bij het lezen van dit geschrift wel eens over den steun van zulk een vriend de schoulers hebben opgehaald.

Verre boven deze geschriften staat dat van den bekenden predikant Jacobus Koelman, eerst predikant te Sluis, later in voortdurenden strijd zoowel met de overheid als met de officieele kerk, leider van conventikelen, getiteld: *Wederlegging van een Boekjen van J. C. van Bleyswyk, genaamt Moses als Godt over Aäron*: In een brief aan Zijn Ed. geschreven door Jacobus Koelman, Dienaer des H. Evangeliums. Tot Amsterdam 1689. Dit boekje zal ook meer in Brakel's geest zijn geweest dan die van Ryssenius en Schuts, al bewoog Koelman zich, in zake het recht van approbatie en improbatie der overheid, zich op de lijn van Ryssenius en niet op die van Brakel in zijn laatste geschrift.

Koelman schrijft de overheid ten aanzien van de kerk eene drie-voudige macht toe. Ten eerste die om te beschermen, ten tweede die om orde te stellen en ten derde om te dwingen.

Wat het eerste betreft, kan de overheid de publieke uitoefening van de religie door haar gezag en voorbeeld begunstigen; de volle vrijheid en geestelijke voorrechten, die Christus aan de kerk heeft gegeven ten aanzien van den godsdienst, de tucht en de kerkregeering, handhaven; alle uitwendige hinderpalen, die tot nadeel zijn van de ware religie en kerkregeering weren, en zorgen voor de oprichting en het onderhoud van kerkgebouwen, en de traktementen der predikanten.

Ten andere heeft de overheid de macht om op politieke wijze orde in kerkelijke zaken te brengen, wanneer in de kerk verkeerdheden zijn ingeslopen. Zij kan ter bereiking van dit doel synoden bijeenroepen. Zij kan door hare macht de daàr genomen besluiten ten uitvoer leggen. Zij kan zorgen dat de wettig beroepen predikanten hunne enkel- en formeel kerkelijke plichten op behoorlijke wijze waarnemen.

En ten laatste kan de overheid allen, zoowel kerkelijke als niet-kerkelijke personen, straffen die uitwendig zondigen tegen de wet

der tien geboden. Deze straffen zijn als zuiver politieke natuurlijkerwijze te onderscheiden van de straffen, die de kerk zelf oplegt.

Trouwens — deze in drie deelen beschreven macht is in haar geheel een eigenlijk politieke en geen kerkelijke macht ; zij is niet geestelijk, formeel en inwendig in de kerk, niet voorwerpelijk ; niet *in*, maar *omtrent* het heilige, uitwendig en politiek. De regeering *in* de kerk behoort aan Christus en aan wie Hij ze geeft. En dit deed Hij aan kerkelijke dienaars en niet aan den magistraat.

En dit is zeer natuurlijk. Want de regeerende macht van de overheid is wezenlijk en in soort onderscheiden van de kerkelijke macht. Eerstgenoemde is eene algemeene, behoort tot het geheele menschelijk geslacht en komt van God als schepper en regeerder der wereld ; laatstgenoemde betreft alleen de kerk en is van Christus als medelaar. Eerstgenoemde beschikt over het wereldlijk zwaard, laatstgenoemde over de sleutels van het koninkrijk der hemelen. Eerstgenoemde kan berusten in de handen van een volk of in die van één persoon, zelfs van eene vrouw of kind, laatstgenoemde noch in die van een volk, omdat er verschil is tusschen voorgangers en heiligen (Phil. 1 : 1 ; Hebr. 13 : 24), noch in die van één mensch, want dan krijgt men een paus in de kerk, en allermint in die van een kind, dat eigen huis niet kan regeeren, of van eene vrouw, die niet spreken mag in de gemeente. Eerstgenoemde straft alleen met politieke straffen, laatstgenoemde met geestelijke straffen. Eerstgenoemde voert alles in eigen naam als heerscher uit, laatstgenoemde doet dit in den naam van Christus. Eerstgenoemde is niet bij machte kerkelijke daden te verrichten, laatstgenoemde kan den plicht opleggen deze te doen. Verder verwijst Koelman voor de kennis van het onderscheid tusschen beide machten naar de geschriften van Brown (*Libertino-Erastiana sententiae Lamb. Velthusii Confutatio*, bldz. 365), van Apollonius (*Jus Majestatis* dl. 1 bldz. 46), Trigland (*Dissertatio Theologica* bldz. 77) en Voetius (*Pol. Eccl. al.* 1, boek 1 bldz. 236).

Op de tegenwerping dat de kerk met recht de macht van de overheid over de kerk tot zich trekt, wanneer deze heidensch, afgodisch of aan de kerk vijandig is, maar dat zij, wanneer de magistraat christelijk is en de kerk wèl gezind, deze de macht over de kerk kan laten, antwoordt Koelman allereerst, dat het 't recht van elke bijzondere vereeniging is eene eigen, bijzondere macht tot bereiking van haar doel te gebruiken en dit inzonderheid die bijzondere vereeniging, de kerk, geldt, waarvan geschreven is : „Mijn koninkrijk is niet van deze wereld”. Zij is daarmede onderscheiden van den staat, onverschillig of deze heidensch of christelijk is. Wordt de overheid christelijk, dan wordt zij lid van de kerk. *Zij* verandert dan, maar *de kerk* blijft onveranderd. Eer zou dus de overheid onder de macht van de kerk, dan de kerk onder de macht der overheid komen. Maar geen van beide geschiedt. De overheid blijft overheid, onderscheiden van de kerk, en de kerk kerk onderscheiden

van de overheid. Zeker, wanneer de overheid christelijk wordt, onderwerpt zij zich, evenals alle christenen, aan de wetten en inzettingen van Christus, maar daardoor wordt de natuur van de kerk en haar regeerende macht niet weggenomen. „Gelyk wanneer zich een Magistraat by een Societeyt kooplieden voegt, die op Oost-Indiën of elders handelen en hij belooft heylig dat hy zich aan de wetten van die Societeyt zal onderwerpen, zo en verandert de natuur van dat Collegie of van desselfs regeering niet en het Collegie is de Magistraat niet anders onderworpen dan het te vooren was.” Ook wijst Koelman er op dat het N. T. nergens leert dat de afgoderij of de vijandschap van de overheid de reden is geweest dat de kerkelijke macht in handen van leeraars en ouderlingen kwam.

De kerkelijke en de politieke macht zijn aan elkander niet gesubordineerd, maar gecoördineerd. De ééne staat niet onder de andere, maar beide zijn elk in haar soort de hoogste. De kerkedienaars mogen als persoon onder de overheid staan, *als* kerkedienaars doen zij dit zoo weinig, dat zij tegen den wil der overheid mogen prediken en excommuniceren, zonder dat zij daarmede misdoen tegen de overheid. En omgekeerd kan de overheid zijn taak vervullen, ook al is het tegen den wil der kerkelijken. De kerkedienaars kunnen de magistraatspersonen, als zij ergerlijk leven of vijandig zijn aan de waarheid, censureeren, openlijk bestraffen, ja excommuniceren, en omgekeerd kan de overheid de kerkedienaars burgerlijk straffen wegens politieke misdrijven. Zoo weinig als de magistraat zijn ambt bedient in naam der kerk, zoo weinig doen het de kerkelijken hun ambt als gedeputeerden van den magistraat. Evenmin als men in politieke zaken kan appelleeren van een vonnis van den politieken rechter op een kerkeraad, evenmin mag men dit in kerkelijke zaken doen van het oordeel van een kerkeraad op een politieke vierschaar. Daarbij legt Koelman er den nadruk op, dat, wanneer hij die beide machten niet aan elkaar gesubordineerd, maar gecoördineerd noemt, deze coördinatie niets te maken heeft met Wtenboogaardt's collateraliteit. Want dezelaatste veronderstelt gelijkheid en coördinatie; zooals hij ze bedoelt, ongelijkheid. „Want de politieke Macht heeft heerschappij en boven-uytmuntentheydt; maar de kerkelyke Macht heeft geen heerschappij, zy is een zuivere enkele bediening; hoewel zij een bedienende Authoriteyt en Macht heeft, zo heeft ze doch geen heerschappij.”

Met beslistheid ontkent Koelman dan ook de macht der overheid om predikanten te kiezen of te nomineeren. Evenmin mag zij een predikant wegens kerkelijke redenen schorsen, van zijne standplaats verwijderen of afzetten. Alleen de approbatie door de overheid laat hij toe. Maar hij zegt uitdrukkelijk, dat, waar hij deze aanvaardt, hij haar alleen het karakter toekent van eene politieke goedkeuring ten opzichte van het burgerlijke leven, zoodat de predikant, wiens beroep is geapprobeerd, weet als een goed, vreedzaam burger onder de bescherming van den magistraat te kunnen leven.

Het recht tot zulk eene approbatie komt den magistraat als zoodanig toe, afgezien hiervan of hij christelijk of niet-christelijk is. Hij beroept zich hierbij op de kerkorde van 1586, die aan de overheid als zoodanig het recht van approbatie geeft, maar het tevens beperkt tot het onderzoek, of in het leven en den burgerlijken wandel van den predikant eenige wettige reden van tegenspreken is gelegen. Wel erkent Koelman dat de synode van 's Gravenhage van 1586, gelijk de synode van 1619 dit artikel niet zou hebben opgenomen, wanneer het er niet om te doen was geweest om eene volle politieke bevestiging van de kerkorde te verkrijgen, maar zelfs kent hij aan deze soort approbatie zeer geringe beteekenis toe. Voor hem is zij niet anders en niet meer dan de erkenning dat de beroepen predikant een goed burger is, eene erkenning, die de overheid kan eischen voor de toelating van elken burger in de republiek. De overheid zal echter steeds goede reden moeten opgeven, wanneer zij een beroep improbeert. Zij mag hare autoriteit en macht niet misbruiken tot onderdrukking der kerken of tot vermindering van de macht, die haar door Christus is geschonken, en is geroepen, wanneer zij iets heeft tegen den beroepene, dit oprecht en eerlijk aan de verkiezende kerk mede te deelen en aan te toonen dat deze bij de beroeping heeft gedwaald. Hij verzet zich dan ook tegen de resolutie van de staten van Holland van 17 September 1687, waarin deze verklaren dat zij, „die het recht van approbatie hebben, mogen approbeeren en improbeeren en excuseeren, zooals zij in hun gemoed oordeelen te behooren, zonder gehouden te zijn eenige reden te geven aan eenige kerkenaden, classes of andere kerkelijke vergaderingen”. Zulk een gebruik van het recht van approbatie is een misbruik. Sommige kerken, zooals de zeeuwsche, hebben dan ook, uit vrees voor zulk een misbruik, liever gedeputeerden uit den magistraat in den kerkeraad toegelaten om mede te stemmen dan dat zij zich, na de beroeping, bloot stelden aan eene mogelijke, geheel onbillijke improbatie (art. 3 en 4 van de middelburgsche kerkorde van 1591).

Men ziet dat Koelman hier weder eene andere richting uitgaat dan Brakel en Schuts. Laatstgenoemde had juist de stelling naar voren gebracht dat de approbatie en improbatie den predikant *met* als burger, maar als predikant golden en ze daarom dubbel veroordeelt, terwijl Koelman approbatie en improbatie uit het oogpunt van dat burgerschap verdedigt. Koelman en Ryssenius eischen dat de overheid altijd reden opgeeft waarom zij improbeert, Brakel erkent dat zij wettige reden kan hebben om dit niet te doen, en Schuts eindelijk vindt alle approbatie en improbatie uit den booze Omtrent dit gewichtige punt bestond onder de gereformeerden dus allermintst eenstemmigheid. Dit was vroeger ook al het geval. Terwijl Revius met beslistheid gezegd had „de magistraat moet wettige redenen toonen, waarom de verkorene haar mishagt”, had Trigland zich te dezen veel meer op de vlakke gehouden door

alleen te zeggen dat de magistraat zich niet tegen de verkiezing kan verzetten alleen omdat het hem goeddunkt. Van een eisch om redenen op te geven, had hij niet gesproken.

Omtrent dit punt ontbrak dus een vaste gereformeerde lijn.

Scherp zijn Ryssenius, Brakel en Koelman over hun optreden aangevallen door een jongen man, die in die dagen nog al eens als publicist optrad en reeds op 31-jarigen leeftijd stierf. Hij vond zijn dood in den haagschen kerker, voordat zijn rechtszaak ten einde was en waar vooral de beschuldiging van godslastering hem had gebracht. Voor dien tijd was hij ongetwijfeld een vrijdenker, die zijn tegenzin tegen de predikanten en tegen de kerk dikwijls op heftige en zeer aanstootelijke wijze uitte. Dientengevolge joeg hij veel stof tegen zich op. Niet alleen het proces tegen hem gevoerd, maar ook de synodale vergaderingen, waarop tegen hem werd gewaarschuwd, leggen daarvan getuigenis af ¹⁾.

In zijn geschrift „Onwederleggelyk bewijs van het Regt, de Magt en Pligt der Overheden in kerkelyke saken” ²⁾ bepleitte hij stellingen, die lijnrecht ingingen tegen wat genoemde predikanten leerden. Zijn uitgangspunt is de leer der volkssouvereiniteit; de overheden zijn de representanten van het volk. De meerderheid van het volk heeft altijd de macht en het recht om van godsdienst en wetten te veranderen, en de overheden zijn dan verplicht aan dien volkswil te voldoen. Walten maakt daarbij alleen de reserve dat de wensch tot die verandering zonder rebellie of oproer moet worden kenbaar gemaakt en de vrucht moet zijn van rijp overleg en van een oprecht gevoelen. Maar in dat geval moeten de overheden gehoorzamen. De kerk, die de meerderheid wil en door de wetten is bevestigd, staat dus van zelf onder de zorg, regeering en bescherming der overheden. Want deze zijn de vertegenwoordigers van het volk, dat die kerk wil. Zij moeten dus zorgen dat die kerk bij hare religie blijft. In één woord: deze is aan haar gesubordineerd. Zonder autoriteit der overheid mag zij niet vergaderen. Niemand mag tot het predikambt worden toegelaten, tenzij hij door de overheid is gekozen of althans die keuze door haar is geaprobeerd. De verkiezing

¹⁾ Over den persoon en de geschriften van Walten zie: Bijdragen voor vaderl. geschiedenis en oudheidkunde, 4e Reeks, 1e dl. 1900 bldz. 345—455, het artikel van Dr. W. P. C. Knuttel: Ericus Walten.

²⁾ De volledige titel luidt: „Onwederleggelijk bewijs van het Regt, de Magt en Pligt der Overheden in kerkelijke saken. Zijnde een Apologie voor haar Hoogmogende, de Heeren Staten Generaal der Verenigde Nederlanden; haar Ed. Groot Mog. de Heeren Staten van Holland en West-Vriesland; en in 't gemeen alle Hoge en Sub-Alterne Overheden; tegen de Lasteringen, quade vonden, en bedrieglijke verdrayinge der H. Schifftuur, van Dr. L. Ryssenius, D. W. Brakel, J. Koelman en hare Aanhangers, waarin uit de H. Schifftuur, en door Natuurlijke Redenen, getoond word, dat de Kerkelijke Regeringe wel aan de Polityke Regeringe onderscheiden, maer daar onder gesubordineerd is”. 's-Gravenhage 1689.

van ouderlingen en diakenen veronderstelt de stilzwijgende goedkeuring van de hooge overheid. De besluiten, ordonnanties en ondernemingen van classicale en synodale vergaderingen zijn onwettig „als zij niet door ordre of toelatinge van de Hoge Overheid vergaderen”. Geen nationale synode mag samenkomen, indien zij niet door de hooge overheid is uitgeschreven. Ook hebben hare besluiten geen bindende kracht, indien de hooge overheid ze niet aanneemt en ratificeert, „also hare besluiten geen wetten, maar blote Advysen zijn”. De waarheid van dat alles toont hij dan vooral uit het Oude Testament en de geschiedenis van oud-Israël aan.

Wordt Brakel eenigermate ontzien, heftig gaat hij tegen Koelman en Ryssenius te keer. Eerstgenoemde wordt als een schijnheilige en lasteraar, laatstgenoemde als een domoor en drankzuchtige op de kaak gesteld. Het behoeft ons dan ook niet te verwonderen dat eerstgenoemde de pen tegen hem opnam in zijn : „Ericus Walten, Quanswijs Apologist voor haar Hoog-Mog. de H. H. Staaten Generaal. En voor haar Ed. Groot-Mog. de H. H. Staaten van Holland en West-Vriesland. En voor alle Hooge en Subalterne Overheden. In zijn Libel- en Laster-schrift, voor 't recht en macht der Overheden in Kerkelijke zaaken, Wederlegt, en in zijn lasteringen, en quade stukken ontdekt”. Amsterdam 1689, en laatstgenoemde antwoordde in zijn „Dagon Den Politieken Afgod Verbroken Voor de Arke des Heeren”, 's-Gravenhage 1690. Walten heeft in zijn „Portrait van Jacobus Koelman, Hem vertonende in syn tegenwoordige Rasernie en Doodstuipen, veroorzaakt door syn verlegentheid en onmagt, om syn beuseligen en ongesonde stellingen tegen het Regt der Overheden in Kerkelyke Saken, staande te houden”, 's-Gravenhage 1689, Koelman op de meest vinnige en hatelijke wijze te woord gestaan.

Wij zouden wellicht niet eens bij de geschriften van dezen 27-jarigen jongeling, uit Duitschland herwaarts gekomen, hebben stil gestaan, indien hij niet als tolk van verschillende principieele tegenstanders van genoemde predikanten moest worden beschouwd. Een van de voornaamste redenen toch waarom hij de pen had opgevat, was het verzoek van enkele predikanten en politieken, en van enkele publieke „Ampts. Bedienaren en Regenten des lands” om het voor de overheid tegen genoemde predikanten op te nemen. En hij willigde het in, gelijk hij op een ander gebied soms de spreekbuis der groote heeren was¹⁾. Het is echter de vraag of vele regenten hunne groote macht over de kerk in Walten's geest met den prijs der volkssouvereiniteit zouden hebben willen betalen. Zij zullen liever onder God dan onder het volk hebben gestaan, te meer omdat hun ook in het eerste geval grooten invloed in de kerk kon worden gelaten. Dat bewees niet enkel het standpunt der remonstranten, maar ook dat van niet weinige gereformeerden, die, waar het dit

¹⁾ Zie hierover Knuttel t.a.p. bldz. 359 vv.

vraagstuk gold, niet zelden in de practijk voor de consequentie hunner eigen beginselen zijn teruggedeeind.

Zonder weder in een bepaalden strijd te willen komen, heeft Brakel later nog eens, schrijvende over de kerkelijke macht en het gebruik der sleutels, uitvoerig zijn standpunt in zake de macht der overheid over de kerk uiteengezet ¹⁾. Alle kerkelijke personen, predikanten, ouderlingen en diakenen staan als *menschen* onder de overheid, evenals alle anderen, maar als *kerkelijke* personen onder kerkeraad, classis en synode, en alzoo onder den koning der kerk. Jezus Christus alleen. Zondigen genoemde kerkelijke personen tegen de burgerlijke wetten, dan moeten zij op dezelfde wijze gestraft worden als ieder ander onderdaan, maar ook hetzelfde recht bezitten om zich te verdedigen als elk ander. In zooverre staan tegenover de overheid alle menschen gelijk.

Doch *in* de kerk heeft de overheid geen macht. Zij mag niet prediken, geen sacramenten bedienen, geen sleutelmacht uitoefenen, geen leeraars zenden, geen opzieners aanstellen, niet bevelen wat men al of niet moet prediken, noch bepalen wat fundamenteele waarheden zijn, geen predikanten schorsen of verbannen, noch een wettig beroep van leeraars improbeeren, noch hunne beroeping te niet doen. Hij bewijst een en ander door ten eerste aan te toonen dat Christus alleen de soevereine koning Zijner kerk is en Deze uitdrukkelijk apostelen, evangelisten, profeten, herders en leeraars, ouderlingen en diakenen tot dienaars in Zijne kerk heeft verkozen, en niet de overheid. Ten tweede door aan te wijzen dat de natuur van beide, de regeering der overheid en die der kerk, zóó verschillend is, dat één van deze twee niet de regeering ook over de andere kan uitoefenen. Die tweeërlei natuur blijkt hieruit, dat de wereldlijke regeering van God en de kerkelijke van Christus als middelaar is; dat de eerste een autoritatieve heerschappij en de andere eene dienende macht is; dat de eerste een aardsche macht, haar rijk een aardsch rijk is en hare wetten en straffen alleen het lichamelijke betreffen, terwijl de regeering der kerk en hare wetten hemelsch en de straffen geestelijke straffen zijn; en dat eindelijk de overheid regeert door het zwaard en de kerk door de sleutelmacht. Om deze beide redenen heeft de overheid geene macht om als heer en meester over de kerk te heerschen.

¹⁾ Λογική Λατρεία. Dat is Redelijke Godtsdienst, in welke de Goddelijke Waarheden des Genaden-Verbondts worden verklaert, tegen partijen beschermt, en tot de practyke aangedrongen alsmede de Bedeeling des Verbondts in het O.T. ende in het N.T. Ende de ontmoetingen der Kerke in het N. T. vertoont in een Verklaringe der Openbaringe van Johannes, door Wilhelmus à Brakel Th. F. De eerste druk verscheen in 1700. Tal van malen werd het boek herdrukt. Ik gebruikte den 15^{en} druk van 1742, dl. 1 bldz. 684—694. Zie over Brakel: F. J. Los: Wilhelmus à Brakel Leiden 1892.

De tegenwerping dat men niet van uit de verhouding van de kerk tot de overheid in den tijd van Christus en de apostelen slotsommen mag trekken ter bepaling van de verhouding van beide in dezen tijd, omdat deze toen joodsch of heidensch was en nu christelyk en een liefhebber der kerk is, beantwoordt Brakel allereerst door de krasse bewering, dat „die over de Kerke willen heerschen door liefhebbers, maer vyanden van de Kerke syn”. Daarbij voegt hij de opmerking dat de macht van de overheid tegenover de kerk in geenerlei opzicht iets verandert of zij christelyk of heidensch is, en de kerk in beide gevallen in dezelfde verhouding tot de overheid blijft staan.

Ook verklaart hij het beroep op de vrome koningen in Israel tot staving van het recht der overheid over de kerk voor niet-ontvankelijk, ten eerste omdat men op de daden van enkelen geen recht mag bouwen ; ten tweede omdat onder Israëls koningen sommigen profeten waren, die onmiddellijke bevelen van God ontvingen, en ten derde omdat van de vrome koningen nergens wordt gezegd, dat zij over de kerk hebben geheerscht, wèl dat zij deze beschermd hebben. Het is waar dat Salomo Abjathar als hoogepriester afzette en Zadok stelde in zijne plaats, maar Abjathar had crimen laesae Majestatis begaan en daarom verbande hij hem. Tengevolge daarvan kon hij natuurlijk het priesterambt niet meer bedienen, maar afgezet *als* hoogepriester werd hij niet „’t Hadde niet op het Ampt, maer op de Bediening van het Ampt syn opsigt : Daeiom wort hy nog wel expres voor Priester erkent, nadat hy in ballingschap was versonden (1 Kon. 4 : 4). En het stellen van Zadok in zijn plaats was alleen eene bescherming van de door God vastgestelde orde. Salomo zette Zadok toch eenvoudig op de plaats, die hem krachtens zijne geboorte toekwam.

Evenmin erkent hij het recht der overheid om over de kerk te heerschen krachtens Jesaja 49 : 23. Want dààr wordt *niet* van *heerschen* maar van *weldoën* gesproken. Koningen en vorstinnen zullen zich zelfs voor de kerk nederbuigen, dus aan haar zich onderwerpen. Het woord „voedster” geeft ook het werk van een dienaar te kennen. „Een voedster van een Koningskindt, gelyk de kerke is, is minder als het voedsterling”. Eindelijk zijn de overheden geen voedsters van de kerk omdat zij overheden zijn. Jesaja wil alleen zeggen dat God aanzienlyke mannen en vrouwen zal verwekken, die naar hun vermogen de kerk zullen dienen.

Ook bestrijdt hij het beroep op Ex. 4 : 16, waar Mozes de God van Aäron heet. Want toen God dit tegen Mozes zeide, was Aäron nog geen priester, maar een particulier persoon en nog niet geroepen tot het hoogepriesterlyk ambt. En zelfs toen hij dit ambt vervulde, was hij de kerk niet, zoodat de vergelyking als ware de overheid (Mozes) de god van de kerk (Aäron) niet opgaat. Bovendien was Israel toen nog geen staat, maar een menigte slaven onder Pharao. En eindelijk beteekent de uitdrukking „God” hier niet heerscher,

maar de profetische bediening, krachtens welke Mozes ver boven Pharao stond.

Uit een en ander blijkt dat de Heilige Schrift geen grond biedt voor de leer, dat de overheid macht heeft *in* de kerk.

Maar wèl heeft zij macht *omtrent* de kerk.

En deze bestaat in drie deelen. Ten eerste heeft de overheid over de kerk eene beschermende macht. Zij moet haar voor allen overlast van *buiten* en *binnen* beschermen, zoodat niemand de uitoefening van haren godsdienst, en de vergaderingen van kerkeraad, classis of synode verontruste of verhindere; zoodat zij de vrijheid en de geestelijke voorrechten behoude, die Christus haar heeft gegeven, en alle uitwendige hinderpalen, die godsdienst en kerk benadeelen, wegneme; zoodat zij al wat voor den godsdienst bevorderlijk is ter hand neme, naar het voorbeeld der vrome koningen onder Israël. Ten andere heeft de overheid eene uitwendig-ordineerende macht om orde te stellen op de uitwendige aangelegenheden van den openbaren godsdienst, als de plaats en den tijd, die daarvoor het meest geschikt zijn; het bijeenroepen van synoden en andere kerkelijke vergaderingen. Eindelijk heeft zij een bedwingende macht om predikanten, ouderlingen en diakenen hunnen plicht volgens de vastgestelde kerkorde te doen waarnemen; verder om hen uit den staat te weren, die de kerk door valsche leeringen en kwade zeden, en den staat door inmenging in zijne zaken beroeren; om de valsche godsdiensten uit te roeien; de kerk, als zij in leer en leven is bedorven, te helpen hervormen en door alle politieke middelen uit hare gevaren te redden; de vijanden te bedwingen en de verachters van den godsdienst tot hun plicht te brengen, in navolging van een Mozes, Asa, Josaphat, Hizkia, Josia, Nehemia.

Dit is het jus majestatis circa sacra, hetwelk ook artikel 36 der geloofsbelijdenis erkent. Want de overheid is de beschermvrouw van de beide tafelen der wet. Zij moet zich hiermede inlaten niet *formaliter*, dat is in het wezen der zaak indringende, maar *objective*, als voorwerp van haren arbeid. Dit wordt dan kort uitgedrukt in de woorden, dat zij geen macht heeft *in*, maar *omtrent* de kerk. Gelijk de overheid macht heeft omtrent het huwelijk, maar niet in het huwelijk, zoo ook omtrent de kerk en niet in of over haar. Deze komt alleen Jezus als Koning toe.

Een eenigszins tusschen beide uitersten instaannd standpunt nam de bekende leidsche hoogleeraar Bernhardinus de Moor in zijn in 1771 verschenen Commentarius perpetuus in Johannis Marckii compendium Theologiae Christianae didactice-elencticum, pars sexta, Lugduni Batavorum bldz. 446—456 en 487—499 in.

Hij toont daarin aan dat de macht van den christelijken magistraat in het algemeen in kerkelijke zaken geleerd wordt door wat wij lezen van David, Salomo, Asa, Josaphat, Joas, Hizkia, Josia, Constantijn den groote, de beide Theodosiussen, Martianus, Justi-

nianus en dergelijke vorsten ; ook door Jesaja 49 : 23 ; verder door de zorg die de overheid is opgedragen omtrent de naleving van de beide tafelen der wet (Deut. 17 : 18 ; 2 Kon. 11 : 12 ; Ps. 11 : 10 ; 1 Tim. 2 : 2) en eindelijk door de zorg, die zij moet hebben voor het heil van den staat, dat immers zonder de zorg voor het heilige niet behartigd wordt.

Maar hoewel hij dit alles aanneemt, moet men die macht van de overheid aan den anderen kant niet zoover uitbreiden als Spinoza doet, wanneer hij haar een absoluut gezag toekent in zake den godsdienst, voor zooveel het uitwendige aangaat, maar verder aan ieder de vrijheid wil zien gelaten om over den godsdienst te oordeelen en te schrijven wat hij wil. Dit gaat De Moor even zoo goed te ver als het stelsel der remonstranten. Doch wèl moet volgens hem de christelijke magistraat de kerk beschermen, als de heer, wien door God daartoe de heerschende macht over haar is toebedeeld. Die magistraat doet dit dus niet, gelijk de roomschen willen, als dienaar van den paus, maar als door God direct daarmede belast. Als zoodanig heeft hij het recht om geloofszaken te leeren kennen en te beoordeelen, althans „judicio discretivo et approbativo”. Ook kan hij de besluiten der kerk met zijn gezag bevestigen en uitvoeren. In dit opzicht verschilt de gereformeerde van den roomschgezinde, volgens wien de overheid blindelings op bevel van de kerk hare besluiten moet uitvoeren, ja zelfs het zwaard moet trekken.

Wat het bijeenroepen van eene synode betreft, erkent De Moor dat de kerk daartoe het recht bezit. Dikwijls maakte zij daarvan dan ook gebruik ¹⁾. Heeft men echter te doen met een overheid, die tolerant staat tegenover de kerk of met één, die het ware geloof belijdt, dan kan zoowel de overheid als de kerk de synode bij elkander roepen. Zelfs kan deze overheid, indien de voorgangers nalatig zijn in het bijeenroepen van zulk eene synode, dit zelfstandig ter hand nemen en in de synode de voorstellen doen. Ook kan De Moor zich met de gewoonte om de overheid te vragen de synode, onder hare bescherming, te mogen houden en op hare kosten, en zoo zij dit toestaat, haar tot bijwonen uit te noodigen, best vereenigen.

Alleen legt hij er den nadruk op dat de praeses externus seu politicus niet tot het wezen en de noodzakelijkheid der synode behoort. Wanneer echter synoden gehouden worden onder een christelijken magistraat, brengt het decorum mede dat de hoogste macht daar is vertegenwoordigd. Deze heeft dan het politieke presidium en zorgt dat niets de vergadering in de war brengt. Ook kan deze voorstellen wat zij meent dat geschikt is om voor den opbouw der kerk besproken en bepaald te worden, en kan zij tevens verhinderen dat dingen, die niet bij de synode behooren, voorgesteld of behandeld worden. Ook kan zij door haren raad voorzorgsmaatregelen

¹⁾ Hij wijst op Hand. 1 ; 6 ; 15 ; het fransche concilie van 1559 ; op die van Wesel en Embden in 1568 en 1571.

nemen, dat de te nemen besluiten van dien aard zijn, dat zij straks politiek kunnen worden uitgevoerd. Op deze wijze bepleit De Moor het nut der delegatie van de overheid in de synoden en het nut van het politiek presidium.

Wat de roeping van den staat tegenover de ketters betreft, is hij van oordeel, dat, nu de gereformeerde godsdienst zijn grondslag is, hij zich moet verzetten tegen scheurmakers en ketters. Ook komt hem het recht toe de kerk in een oorlog tegen geweld te beveiligen of aan haar, tegen onderdrukking door vreemde vorsten, door gemeenschappelijk optreden eene plaats te verzekeren. Alleen is het hem niet geoorloofd propaganda voor de kerk met het zwaard te voeren. De onhandelbare ketters mag hij straffen. Doch alleen in de hoogste noodzakelijkheid mag hij ze — en dan nog alleen ketterhoofden — straffen aan het lichaam.

Uit dit alles blijkt het middenstandpunt van De Moor. Voetius kan hem niet bevredigen. Maar Burman ook niet. Hij gaat zijn eigen weg. Doch ongetwijfeld verdedigde hij menige stelling, bij het aanhooren waarvan menige preciese hem van al te groote rekkelijkheid zal hebben verdacht. Zelfs in het midden van de 18^e eeuw liepen onder de gereformeerden dus nog altijd de gevoelens omtrent de macht der overheid in de kerk sterk uiteen.

HOOFDSTUK XVII.

a. De houding der overheid tegenover de lutherschen.

De luthersche gemeenten, die, behalve in Woerden en Bodegraven, alle haar ontstaan dankten aan hierheen gekomen Vlamingen, vonden hier, zoowel in gereformeerd-kerkelijke als in staatkundige kringen aanvankelijk veel tegenstand. Hare antwerpsche belijdenis van 1566, waarin de avondmaalsleer der gereformeerden als goddeloos was verworpen en de ubiquiteitsleer als de ware toegelicht werd, was den gereformeerden een doorn in het oog. De leer dat van Christus' menschwording af zijn heilig lichaam overal is geweest, tastte, naar de meening der gereformeerden, zelfs het apostolisch geloof aan. Predikanten, die martinisten, ubiquitisten, flaccianen waren, moesten naar hun overtuiging niet geduld worden, omdat zij niet alleen het volk van den weg der waarheid afleidde, maar ook den naam des Heeren lasterden. Telkens en telkens zien wij dan ook kerkeraden en synoden in de weer om de overheid te bewegen luthersche godsdienstoefeningen te verbieden.

Daarbij kwam echter nog zoowel bij hen, als vooral bij de overheid zelf, een andere overweging, namelijk eene van politieken aard. Als niet-inlanders, gelijk de lutherschen meestal waren, gevoelden zij niet zooveel voor de politieke vrijheid als de echte Noordnederlanders; ook bleven zij in beginsel trouw aan de spaansche overheid. Dwong